

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETO
EKONOMIKOS KATEDRA**

**INGA MAČIONYTĖ
VIEŠOJO SEKTORIAUS EKONOMIKA**

LIETUVOS NACIONALINIO BIUDŽETO EKONOMINIS ĮVERTINIMAS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas – doc.dr. G.Mačys

Vilnius, 2007

TURINYS

ĮVADAS	3
1. NACIONALINIO BIUDŽETO TEORINIAI ASPEKTAI	5
1.1. Nacionalinio biudžeto esmė, vaidmuo ir sudarymo principai	5
1.2. Valstybės pajamų ir išlaidų šaltiniai	7
1.2.1. Valstybės pajamų klasifikacija, šaltiniai	7
1.2.2. Valstybės išlaidų klasifikacija, struktūra	9
1.3. Biudžeto subalansavimo problema. Biudžeto deficitas, jo mažinimo būdai	14
1.4. Biudžeto politika – tikslai ir priemonės	16
1.5. Lietuvos Respublikos Nacionalinio biudžeto formavimo politika	19
2. LIETUVOS RESPUBLIKOS NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ IR IŠLAIDŲ VERTINIMAS	21
2.1. LR nacionalinio biudžeto pajamų dydžio ir struktūros pokyčiai, kitimo dinamika	21
2.2. LR nacionalinio biudžeto išlaidų traktavimas, jų dydžio ir struktūros pokyčiai	28
2.3. LR nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų priklausomybės modelis	33
2.4. LR nacionalinio biudžeto išlaidos žemės ūkiui	36
3. LR BIUDŽETO DEFICITAS IR VALSTYBĖS SKOLA	44
3.1. LR biudžeto deficito kitimo tendencijos	44
3.2. Valstybės skolos dydžio pokyčiai ir priežastys	47
3.3. Valstybės skolos ir biudžeto deficito rodiklių priklausomybė	50
IŠVADOS	52
LITERATŪROS SĄRAŠAS	56
SANTRAUKA	59

IVADAS

Daugelyje šalių valstybės vaidmuo šalies ekonomikoje vis didėja. Paprastai valstybės dalyvavimas ekonomikoje vertinamas pagal šalies nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų dalį bendrajame vidaus produkte. Pagrindiniai dalykai, kuriuos turėtų užtikrinti valstybė, tai pajamų į šalies biudžetą surinkimas bei efektyvus jų paskirstymas.

Pasaulio statistika nenuginčijamai byloja apie bendrą valstybės išlaidų pasauliniu mastu didėjimo tendenciją. Valstybės išlaidų didėjimas įpareigoja skirti pakankamai dėmesio nacionalinio biudžeto analizei – pajamų surinkimo užtikrinimui, valstybės biudžeto išlaidų pagrindimui ir jų panaudojimo efektyvumui didinti. Ekonomiškas lėšų naudojimas, tinkamas ir pagrįstas lėšų poreikio skaičiavimas galėtų būti viena iš galimų valstybės biudžeto deficito mažinimo priemonių.

Nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų klausimas yra labai aktualus ir Lietuvai, nes nuo pat nepriklausomybės atgavimo valstybės išlaidos didėjo ir buvo gerokai didesnės nei pajamos. Esat tokiai situacijai, Lietuvos nacionalinis biudžetas visu analizuojamu laikotarpiu buvo deficitinis.

Šio darbo objektas – Lietuvos Respublikos nacionalinis biudžetas.

Tyrimo dalykas. Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto ekonominis įvertinimas.

Darbo tikslas – remiantis teorine ir empirine medžiaga išanalizuoti Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų vaidmenį valstybės valdymo procese, nustatyti jų efektyvumą.

Darbo uždaviniai:

- Išsiaiškinti nacionalinio biudžeto sampratą.
- Išanalizuoti nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų klasifikaciją, šaltinius
- Aptarti biudžeto subalansavimo problemą, biudžeto politikos tikslus ir priemones.
- Išanalizuoti Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų dydžio ir struktūros pokyčius, kitimo dinamiką.
- Nustatyti Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų ryšius 1997 – 2006 metais.
- Įvertinti Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto išlaidų žemės ūkiui efektyvumą.
- Įvertinti biudžeto deficito kitimo tendencijas.
- Aptarti valstybės skolos dydžio pokyčius.
- Išsiaiškinti valstybės skolos ir biudžeto deficito rodiklių priklausomybę.

Tyrimo metodai – siekiant užsibrėžto tikslo, buvo naudojami literatūros šaltinių analizės, palyginamosios analizės, grafinio vaizdavimo, statistinių duomenų analizės, struktūros, vidutinių ir santykinių dydžių skaičiavimo metodai, koreliacinės analizės metodai.

Tyrimo periodas apima laikotarpį nuo 1997 metų iki 2006 metų. Tyrimas atliktas Lietuvos Respublikos mastu, nagrinėjant nacionalinio biudžeto pajamas ir išlaidas.

Naudoti literatūros šaltiniai: naudota mokslinės, statistinės literatūros šaltinių medžiaga, informacija iš interneto svetainių.

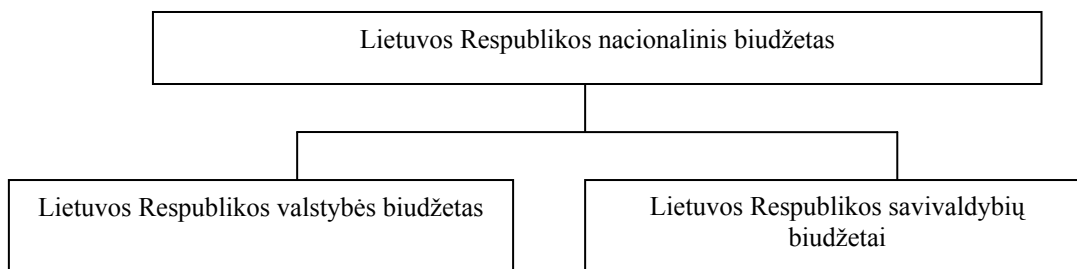
1. NACIONALINIO BIUDŽETO TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Nacionalinio biudžeto esmė, vaidmuo ir sudarymo principai

Nacionalinis biudžetas – ekonominių piniginių santykių visuma, kurių dėka sudaromi ir naudojami pinigų fondai, skirti valstybės funkcijų ir uždavinių įgyvendinimui finansuoti. Siaurąją reikšmę tai – valstybės einamųjų metų pajamų ir išlaidų planas, tvirtinamas Seimo ir turintis įstatymo galią. Biudžetas yra pagrindinių tarpusavyje sąveikaujančių finansinių kategorijų – mokesčių, valstybės išlaidų, valstybinio kredito – visuma. Per nacionalinį biudžetą sukaupiamos įvairių nuosavybės formų įmonių ir gyventojų pajamos. Jos panaudojamos šalies ūkiui finansuoti, socialinėms – kultūrinėms reikmėms tenkinti, šalies vidaus ir užsienio saugumui stiprinti, valstybinio valdymo organams išlaikyti, valstybės skolai administruoti, valstybės rezervams sudaryti ir pan. [3]

Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatyme nacionalinis biudžetas apibrėžiamas, kaip valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų konsoliduota (neįskaitant savivaldybių biudžetams skirtų valstybės biudžeto asignavimų) visuma. [1]

Nacionalinis šalies biudžetas susideda iš valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų. 1 pav.

1 pav. Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto sandara

Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatyme valstybės ir savivaldybių biudžetai įvardijami taip:

Savivaldybės biudžetas – savivaldybės tarybos patvirtintas savivaldybės biudžeto pajamų ir asignavimų planas biudžetiniams metams.

Valstybės biudžetas – Seimo patvirtintas valstybės biudžeto pajamų ir asignavimų planas biudžetiniams metams.

Išskiriamos 4 pagrindinės nacionalinio biudžeto funkcijos:

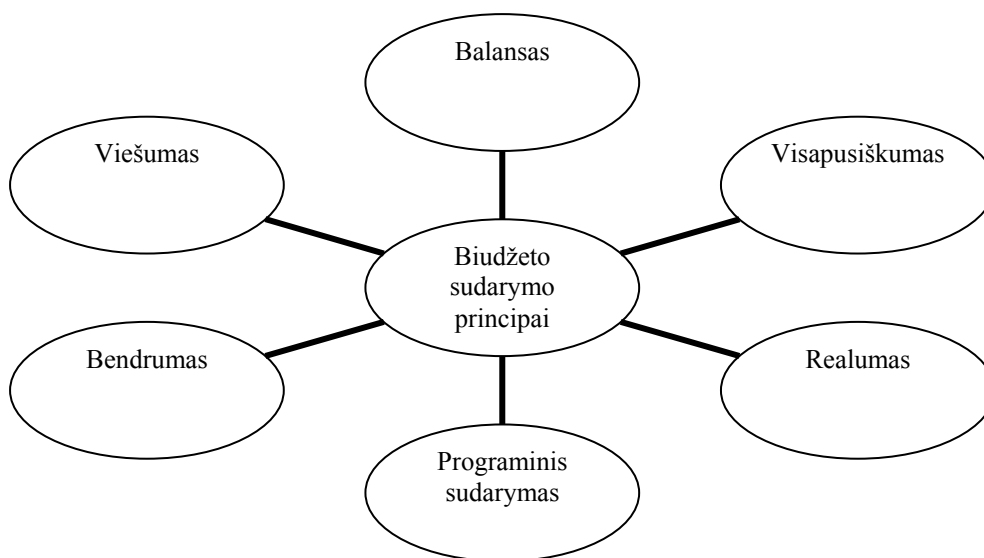
1. Nacionalinių pajamų ir BVP perskirstymas. Nacionalinis biudžetas yra pagrindinė priemonė perskirstant valstybės nacionalines pajamas ir bendrąjį vidaus produktą. Kuo didesnė BVP dalis perskirstoma per biudžetą, tuo aktyvesnis valstybės vaidmuo dalyvaujant ūkinėje veikloje, bandymas aprępti visų socialinių problemų sprendimą. Tuo pačiu vis mažiau paliekama erdvės privačiai veiklai, ribojamos rinkos galimybės lėčiau plėtojasi verslai, galų gale krinta visos šalies išteklių efektyvumas. Dėl to komandinės ekonomikos sąlygomis labai didelė BVP dalis būdavo perskirstoma per biudžetą. Rinkos ekonomikai įsivyraujant, šis rodiklis mažėja.

2. Valstybinis ekonomikos reguliavimas. Mokesčiai ir valstybės išlaidos leidžia nacionalinį biudžetą reguliuoti ir skatinti ekonomiką bei investicijas, didinti gamybos efektyvumą. Ekonomikos reguliavimui svarbią reikšmę turi mokesčių politika, kurią reikia lanksčiai derinti su valstybės siekiais skatinti arba riboti ekonomikos augimą.

3. Valstybės funkcijų finansavimas. Biudžetas užtikrina valstybės funkcijų finansavimą. Tai leidžia užsibrėžti ir pasiekti programinius tikslus.

4. Centralizuotų piniginių išteklių sudarymo ir panaudojimo kontrolė. Tiek sudarant, tiek vykdant biudžetą būtina kontroliuoti mokesčių surinkimą ir asignavimų panaudojimą, kad galima būtų nustatyti pažeidimus ir priežastis, dėl kurių atsiranda valstybės pajamų ir išlaidų nukrypimai nuo planinių.

Sudarant valstybės biudžetą, svarbu laikytis tam tikrų principų. (2 paveikslas)

2 pav. Biudžeto sudarymo principai

Balansas – biudžeto pajamų ir išlaidų skirtumas. Biudžeto balansas gali būti:

- perteklinis. Perteklinis biudžetas sudaromas tuomet, kai pajamos viršija išlaidas.
- deficitinis. Kuomet išlaidos viršija pajamas, susidaro biudžeto deficitas.

- subalansuotas. Kuomet pajamos yra lygios išlaidoms. Tokiu atveju biudžeto deficitas lygus nuliui.

Bendrumas (universalumas) – valstybės biudžete atspindi visos valstybės pajamos ir išlaidos, kurios suskirstytos pagal vienodą metodiką. Bendrumą taip pat nusako biudžeto struktūra, sistema, vienodi finansiniai dokumentai.

Visapusiškumas – bendrumo principo papildymas. Pagal jį biudžetas turi būti sudaromas pagal be išlaidų atskaitymo (bruto) metodą, t.y., kad pagal kiekvieną biudžeto straipsnį būtų numatytos pajamos ir išlaidos. Šis principas sudaro sąlygas kontroliuoti valstybės finansus.

Viešumas – viešumo būtinumą parodo biudžeto tvirtinimas pagal įstatymą. Dažnai, rengiant biudžeto projektą, tam tikros ketinamos vykdyti funkcijos aptariamoms visuomenėje.

Realumas – tiek pajamos, tiek išlaidos turi atitikti realaus gyvenimo duomenis. Pats biudžeto projekto rengimas turi būti pagrįstas makroekonominėmis prognozėmis, įvertinus rizikos veiksnius.

Programinis sudarymas – biudžeto asignavimų skyrimas tam tikroms programoms finansuoti. Tokiu būdu užtikrinamas tikslinis pinigų panaudojimas, paprastėja finansų valdymas ir apskaita, sustiprėja valstybės finansinių išteklių naudojimo efektyvumo patikra. Tuo pačiu padidinama asignavimų valdytojų atsakomybė.

1.2. Valstybės pajamų ir išlaidų šaltiniai

Biudžeto pajamų ir išlaidų klasifikacija – jų grupavimas pagal tam tikrą kriterijų (požymį). Tokia klasifikacija padeda analizuoti valstybės ir savivaldybių biudžetų formavimo ir panaudojimo prioritetus, tuo pačiu ir visos valstybės raidos tikslus bei tam tikras pasirinktas priemones. Teisingai pasirinkta ir sudaryta pajamų ir išlaidų klasifikacija leidžia tiksliai nustatyti lėšų panaudojimo tikslus, valstybės finansų politikos kryptis. Formavimo šaltinių klasifikacija parodo kaip (koku laipsniu) įvairios socialinės ar ekonominės grupės dalyvauja formuojant biudžetą. [7]

1.2.1. Valstybės pajamų klasifikacija, šaltiniai

Biudžeto sudarymo ir vykdymo praktikoje naudojamos šios biudžetinių pajamų klasifikacijos:

1. Pagal pajamų šaltinius.
2. Teisinė klasifikacija

3. Finansinė klasifikacija
4. Ekonominė klasifikacija

Pagal pajamų šaltinius biudžeto pajamos grupuojamos taip: įplaukos iš mokesčių ir rinkliavų, valstybinių įmonių ir organizacijų įplaukos, įplaukos už valstybės turtą ar jo panaudojimą, valstybės skolos. [11]

Pagal Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymą, valstybės pajamas sudaro:

- 1) pajamos iš mokesčių, gaunamos į valstybės biudžetą pagal įstatymus ir kitus teisės aktus;
- 2) pajamos iš valstybės turto (išskyrus pajamas, gaunamas pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą ir Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 16(1) straipsnyje nustatytą valstybės nekilnojamojo turto atnaujinimo organizatoriaus parduotą nekilnojamąjį turtą, įskaitant žemę);
- 3) valstybės biudžetinių įstaigų pajamos;
- 4) negražintina finansinė parama (piniginės lėšos);
- 5) dotacijos;
- 6) kitos pajamos. [1]

Teisinė pajamų klasifikacija. Ši klasifikacija išskiria pajamas, kurių sudarymui reikalingas valstybės įsikišimas (tiesioginiai mokesčiai, baudos) ir pajamas, kurių susidarymui nereikalingas valstybės įsikišimas (netiesioginiai mokesčiai, mokestis už paslaugas).

Finansinė pajamų klasifikacija. Remiasi pajamų grupavimu pagal disponavimo jomis sąlygas: negražinamosios (pastoviosios) pajamos ir gražinamosios (laikinosios) pajamos.

Ekonominė pajamų klasifikacija. Ši klasifikacija remiasi pajamų grupavimu pagal pajamų šaltinio vaidmenį ekonomikoje (pvz., pajamos iš fizinių asmenų, pajamos iš juridinių asmenų, pajamos iš tiesioginių mokesčių, pajamos iš netiesioginių mokesčių, pajamos iš turto). Parodo kokioms socialinėms-ekonominėms grupėms tenka vaidmuo formuojant pajamas.

Valstybės biudžeto pajamų šaltiniai pavaizduoti 3 paveiksle.

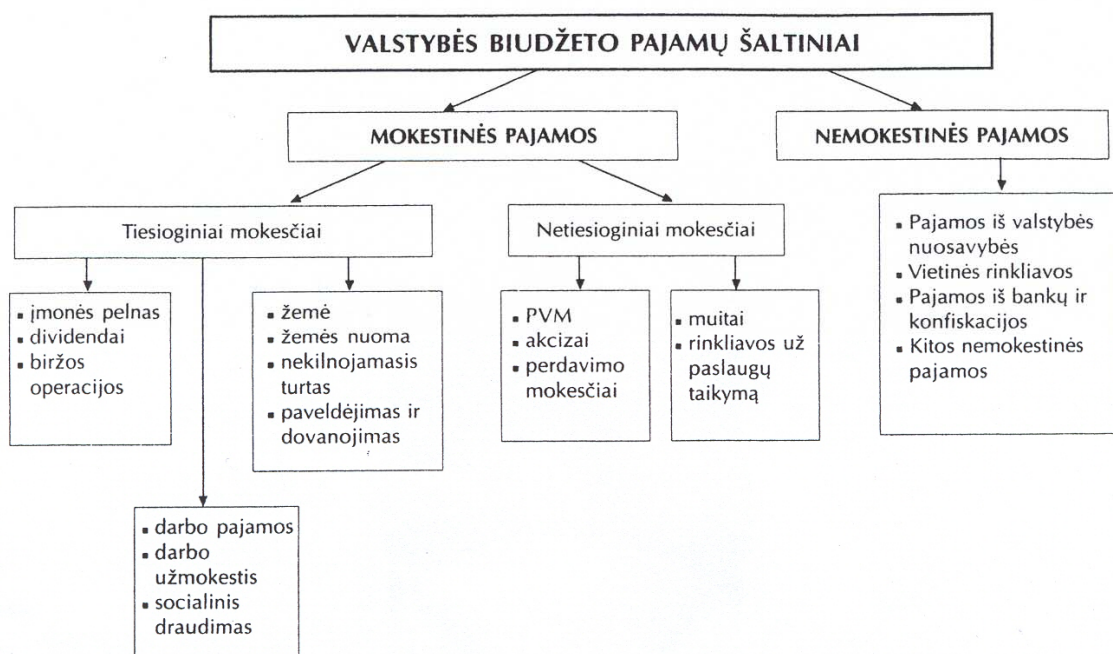
Valstybės biudžeto pajamų šaltiniai yra mokestinės pajamos ir nemokestinės pajamos.

Nemokestinės pajamos sudaro mažą dalį bendroje valstybės biudžeto pajamų dalyje. Nemokestinėms pajamoms priskiriama: pajamos iš valstybės nuosavybės, vietinės rinkliavos, pajamos iš bankų ir konfiskacijos, kitos nemokestinės pajamos.

Didžiąją dalį valstybės biudžeto pajamų sudaro mokestinės pajamos, kurios skiriamos į tiesioginius ir netiesioginius mokesčius.

Tiesioginiai mokesčiai, tokie mokesčiai, kurie imami tiesiogiai nuo mokesčio mokėtojo pajamų ar turto. Tiesioginiuose mokesčiuose faktinis ir įstatyme numatytas mokesčių mokėtojas yra vienas asmuo. Tiesioginiais mokesčiais yra skirstomi į: realinius – jais apmokestinamos

atskiros turto rūšys, atsižvelgiant į vidutinį, o ne į realų mokėtojo pajamingumą; asmeninius – mokesčiai, imami už asmenų gaunamas pajamas ir turta.

3 pav. Valstybės pajamų šaltiniai (mokesčių struktūra) [23]

Netiesioginiais mokesčiais apmokestinamos prekės ir paslaugos. Šis mokestis sudaro prekės ar paslaugos kainos priedą ir nėra siejamas su mokesčių mokėtojo turtu ar pajamomis.

1.2.2. Valstybės išlaidų klasifikacija, struktūra

Valstybės išlaidos susijusios su dviejų tipų prekių ir paslaugų tiekimu. Tai tiesioginio (individualaus ar kolektyvinio) vartojimo prekės (pvz., visuomeninis transportas arba nacionaliniai parkai) ir tos prekės ir paslaugos, kurios didina gamybos veiksnių našumą (pvz., pramoniniai uostai). Dauguma išlaidų, kaip išlaidos infrastruktūrai (pvz. kelių statybai ir palaikymui), yra kombinuoto tipo. Kai kurios valstybės išlaidos, pvz., pensijoms ar nedarbo pašalpoms, yra netiesioginiai pervedimai gyventojams (šeimoms) ar įmonėms. [11]

Biudžeto išlaidų klasifikacijos skirstomos į klasikinės ir naujas. Klasikinės biudžeto išlaidų klasifikacijos yra šios:

1. Žinybinė.
2. Šakinė.
3. Ekonominė.

4. Mišri.

Žinybinė klasifikacija. Biudžeto išlaidos grupuojamos pagal ministerijas, žinybas, po to jų viduje išskirstomos pagal valdybas, departamentus, sektorius, skyrius ir kitus administracinius padalinius. Tokia klasifikacija dažnai neparodo tikrųjų asignavimų iš biudžeto lėšų tikslų, išlaidų charakterio.

Šakinė klasifikacija. Biudžeto išlaidos grupuojamos pagal ūkio šakas ar valdymo sritis. Išlaidos skirstomos į grupes, skyrius, kurie atitinka jų šakinį pobūdį (pvz., švietimas: pradinės mokyklos, vidurinės mokyklos, gimnazijos, aukštosios mokyklos ir t.t.). Šakinė klasifikacija žymiai realiau, tiksliau atspindi išlaidų tikslus.

Ekonominė klasifikacija. Biudžeto išlaidas skirsto pagal ūkinius principus arba pagal gamybinius (ekonominius) elementus: kapitaliniams įdėjimams, darbo užmokesčiui, subsidijoms ir t.t.

Mišri klasifikacija. Biudžeto išlaidos grupuojamos derinant kelis požymius (pvz., šakinį ir ekonominį). Valstybių biudžetų sudarymo praktika rodo, kad būtent mišri išlaidų klasifikacija sudarant biudžetus yra pati populiariausia. Taikant mišrią klasifikaciją biudžeto išlaidos gali būti sugrupuojamos naudojant matricą, kurios eilutėse yra parodomos biudžeto išlaidos pagal vieną kriterijų (pvz., šakinį požymį), o stulpeliuose - pagal kitą kriterijų (pvz., laikantis ekonominio grupavimo). Toks išlaidų grupavimas biudžete leidžia giliau analizuoti, kaip valstybė naudoja biudžetines lėšas, kokius ekonomikos sektorius finansuoja, koks yra santykis tarp šiuo metu valstybės poreikių finansavimo ir investicijų į ekonominių-socialinių procesų skatinimą ir vystymą, t.t.

Naujos biudžeto išlaidų klasifikacijos skiriamos į:

1. Tikslinė
2. Funkcinė

Tikslinė klasifikacija. Biudžeto išlaidų grupavimas, kuris remiasi valstybės bendranacionaliniais, ekonominiais, politiniais ir socialiniais tikslais ir jas atitinkančiomis programomis.

Funkcinė klasifikacija. Biudžeto išlaidų grupavimas pagal pagrindines valstybės funkcijas (pvz., socialinės išlaidos, sveikatos apsauga, švietimas, gynyba ir pan.). Toliau šios išlaidos dar gali būti skirstomos pagal atskiras išlaidų kategorijas.

Šiuo metu Lietuvoje sudarant valstybės ir savivaldybių biudžetus yra taikomos dvi išlaidų klasifikacijos: funkcinė bei ekonominė. [11]

- Biudžeto išlaidų klasifikacija pagal valstybės funkcijas
 - ✓ Bendras valstybės valdymas:
 - ✓ Valstybės valdymo išlaidos

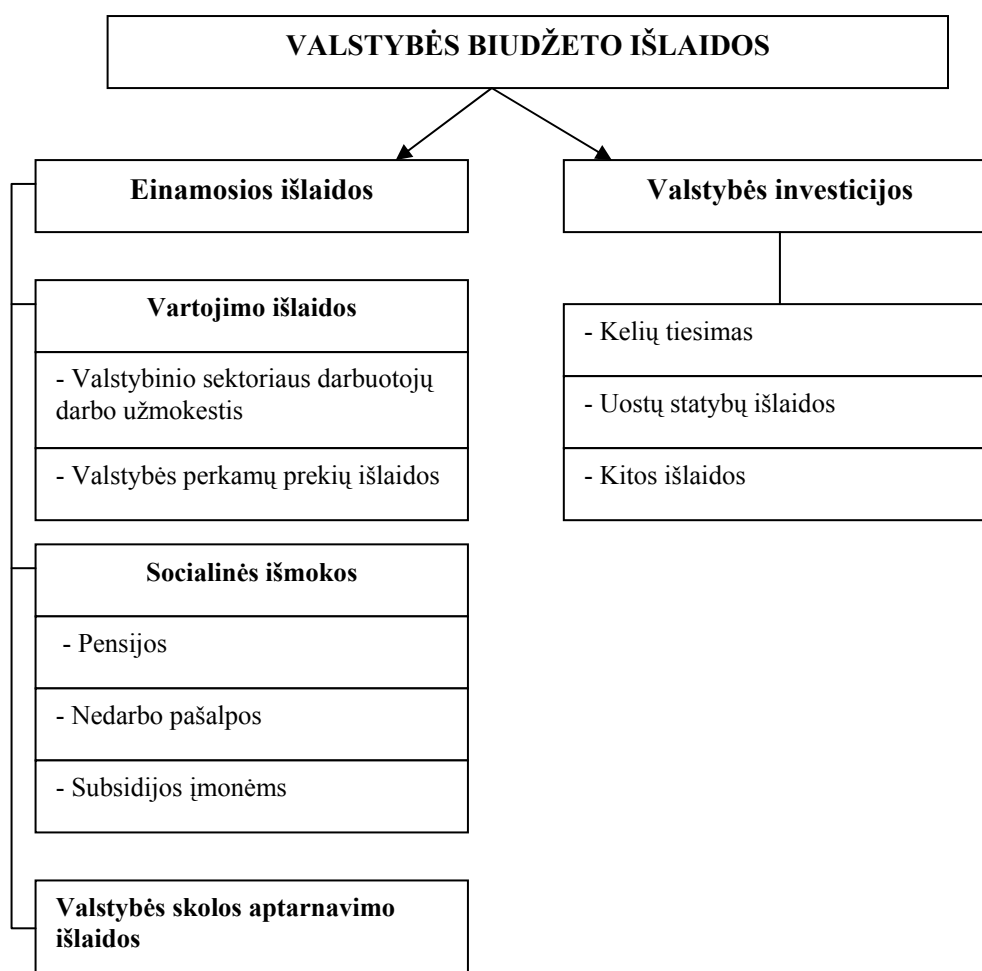
- ✓ Pagalba užsienio šalims
 - ✓ Fundamentalūs moksliniai tyrimai ir institucijos
 - ✓ Valdžios ir valdymo institucijų aptarnavimas
 - ✓ Kitos valstybės išlaidos
- Krašto apsauga
 - Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga
 - Švietimas
 - Sveikatos priežiūra
 - Socialinė apsauga, globa ir rūpyba
 - Sveikatingumas (sportas), rekreacija, kultūra
 - Kuro ir energijos tiekimo paslaugos
 - Žemės ūkis, miškininkystė, žemdirbystė ir veterinarija
 - Mineralinių išteklių gavyba (išskyrus kūrą) pramonė ir statyba
 - Transportas ir ryšiai
 - Kita ekonominė veikla (turizmas, gyventojų užimtumas, socialinė programa ir kt.)
 - Išlaidos nepriskirtos pagrindinių funkcijų grupėms:
 - ✓ Valstybės skolos aptarnavimo išlaidos
 - ✓ Dotacijos ir kompensacija savivaldybėms
 - ✓ Kitos išlaidos

Ekonominė biudžeto išlaidų klasifikacija

- Paprastosios išlaidos
 - ✓ Išlaidos prekėms ir paslaugoms
 - Darbo užmokestis
 - Įnašai socialiniam draudimui
 - Kitos išlaidos prekėms ir paslaugoms
 - ✓ Skolų palūkanos
 - Kitiems valdymo lygiams
 - Ne valdymo subjektams
 - Užsienio subjektams
 - ✓ Subsidijos ir kitos pervedamos lėšos
 - Subsidijos (gamintojams, finansinėms institucijoms, kt.)
 - Pervedamos lėšos kitiems valdymo lygiams (dotacijos)
 - Parama šeimoms (pašalpos, stipendijos ir kt.)

- Lėšos, pervedamos į užsienį
- Nepaprastosios išlaidos
 - ✓ Pagrindinio kapitalo įsigijimas
 - ✓ Strateginių ir neliečiamų atsargų sudarymas
 - ✓ Žemės ir nematerialaus turto įsigijimas
 - ✓ Kapitalo pervedimas (šalies viduje ir į užsienį)
- Paskolos, atėmus grąžinamas lėšas
 - ✓ Vidaus paskolos
 - ✓ Paskolos užsieniui (vyriausybiniams ir tarptautinėms organizacijoms)

Valstybės biudžeto išlaidų struktūra pavaizduota 4 paveiksle. Jas galima skirstyti į keturias grupes:

4 pav. Valstybės biudžeto išlaidų struktūra [23]

- vartojimo išlaidos, kurias sudaro valstybinio sektoriaus darbuotojų darbo užmokestis ir valstybės perkamų prekių išlaidos;

- valstybės investicijos – kapitalinės išlaidos (pvz. kelių tiesimas);
- transferiniai išmokėjimai (socialinės išmokos) – valstybės pajamų perdavimas tam tikroms šeimoms ar subjektams be grįžtamojo ryšio, joms priskiriamos pensijos, nedarbo pašalpos, subsidijos įmonėms;
- valstybės skolos aptarnavimo išlaidos – palūkanos už valstybės skolą.

Finansų ministerijos fiskalinės politikos Interneto kurse pateikiamos ir tokios valstybės išlaidų kategorijos

- *Išlaidos darbo užmokesčiui.* Valstybės tarnautojų ir jų darbo apmokėjimo politika labiausiai lemia visų valstybės išlaidų efektyvumą. Maži atlyginimai ir neadekvati darbo užmokesčio diferenciacija silpnina kokybiško darbo motyvaciją ir mažina valstybinio sektoriaus našumą. Lygiagrečiai paplitęs požiūris į valstybę kaip į “paskutinės vilties” darbdavį ženkliai didina valstybės išlaidas darbo užmokesčiui. Per pastaruosius metus sukaupta įdomi įvairių šalių patirtis, kai valstybinio sektoriaus darbuotojų darbo užmokesčio reformų metu buvo taikomos tokios priemonės kaip valstybės tarnautojų cenzo įvedimas ir “fantomų” (t.y. darbuotoju, “skraidančių” iš vienos darbovietės į kitą) eliminavimas; tuščių ir laikinų etatų mažinimas, draudimas priimti naujus darbuotojus, tam tikrų garantijų pristabdymas, savanoriško išėjimo į pensiją programos, darbo užmokesčio užšaldymas; ir, pagaliau, sudėtingiausias žingsnis - personalo “valymas” ir dalies darbuotojų pašalinimas. Taip kai kuriose šalyse padidėjo skirtumai tarp aukštos kvalifikacijos ir nekvalifikuotų darbuotojų darbo apmokėjimo kvalifikuotu specialistu naudai.

- *Išlaidos prekėms ir paslaugoms.* Daugumoje šalių ši išlaidų kategorija sudaro nemažą dalį einamųjų išlaidų. Joms priskiriamos administravimo ir “pridėtinės” valstybės veiklos išlaidos. Dažniausiai būtent ši išlaidų grupė turi didelį taupymo ir mažinimo paslėptą potencialą, bet “apkar pant” jas, svarbu nesukompromituoti pačios valstybės funkcijų efektyvaus tiekimo idėjos, kai dėl finansavimo stokos gali sutrikti visuomeninės tvarkos palaikymas, sveikatos apsaugos paslaugų tiekimas ar kita valstybės veikla. Veikiančio kapitalo funkcionavimo ir palaikymo išlaidos sudaro kitą reikšmingą išlaidų prekėms ir paslaugoms dalį. Nepakankamas operacinių (pvz., maitinimo ar komunalinių) išlaidų finansavimas gali reikšti išlaidų švietimui ar sveikatos apsaugai žemą našumą. Panašiai, skurdus palaikymo išlaidų (pvz., remonto) finansavimas spartina fizinio kapitalo nusidėvėjimą. Politika, kai kuriamas naujas kapitalas, tuo pat metu leidžiant anksčiau laiko sugriūti jau egzistuojančiai infrastruktūrai, yra pernelyg prabangi, neracionali ir neproduktyvi. Vykdamas makroekonominę korekciją, reikėtų vengti paviršutiniško visuotino (visuose sektoriuose ir programose) kapitalo palaikymo išlaidų mažinimo, nes tai gali “sproginti” visų valstybės išlaidų efektyvumą.

- *Išlaidos subsidijoms.* Subsidijos - tai visų tipų negražintiniai lėšų pervedimai gamintojams ir vartotojams. Jos gali pasireikšti kaip:

- ✓ tiesioginės išmokos gamintojams ir/ar vartotojams (grynieji neatlygintini pervedimai);

- ✓ lengvatinės paskolos su palūkanų norma, mažesne nei vidutinė komercinių bankų paskolų palūkanų norma arba paskolos su valstybės garantija (paskolų subsidijos);

- ✓ atleidimas nuo mokesčių arba mokesčių įsipareigojimų sumažinimas (mokesčių subsidijos);

- ✓ prekių ir paslaugų teikimas mažesnėmis nei rinkos kainomis (malonės subsidijos);

- ✓ prekių ir paslaugų "valstybiniai" pirkimai didesnėmis nei rinkos kainomis (teikimo subsidijos); paslėptos išmokos per valstybinio reguliavimo veiksmus, tokius kaip pardavimo kainų nustatymas, įėjimo į rinką ribojimas ir pan. (reguliuojančios subsidijos)

- ✓ pervertintos valiutos palaikymas, t.y. dirbtinai mažas valiutų kursas (valiutos kurso subsidijos).

Atviros ar paslėptos subsidijos daugelio, ypač pereinamosios ekonomikos, šalių biudžetams reiškia pastovų išsekimo pavojų. Subsidijos yra atviros (akivaizdžios), jei jos parodomos kaip biudžeto išlaidos ir paslėptos, jeigu nėra rodomos. Kadangi dauguma valstybės subsidijų yra paslėptos, biudžeto išlaidos subsidijoms toli gražu neatspindi jų pilnos apimties bei mastų. Be to, subsidijos iškreipia resursų perskirstymą, o tai apriboja ekonominės sistemos lankstumą. Vien dėl šios priežasties subsidijos dažnai būna kritikos objektu, o vykdant makroekonominę korekciją, jos peržiūrimos pirmoje eilėje. Pvz., energijos kainų subsidijavimas, t.y. energetikos produktų kainų palaikymas žemesniame nei rinkos kainų lygyje, tampa viena iš netaupus energijos vartojimo priežastimi. [11]

1.3. Biudžeto subalansavimo problema. Biudžeto deficitas, jo mažinimo būdai

Visos valstybės siekia subalansuoti biudžetą, tačiau tai ne visada pasiseka. Kuomet biudžeto pajamos pagal savo dydį yra lygios biudžeto išlaidoms, biudžetas laikomas subalansuotu. Praktikoje tai retas atvejis. Biudžeto perteklius susidaro, kuomet valstybės biudžeto išlaidos yra mažesnės už biudžeto pajamas. Tačiau pastaruoju metu daugelio šalių biudžetai sudaromi ne su pertekliumi, o su deficitu. Jeigu biudžeto išlaidos viršija pajamas, toks biudžetas laikomas deficitiniu.

Deficitinis valstybės biudžetas gali būti ciklinis ir struktūrinis.

- Biudžeto deficitas, kuris atsiranda, ekonomiką ištikus nuosmukiui, vadinamas cikliniu biudžeto deficitu.

- Jeigu biudžeto deficitą sąlygoja ne ekonominis ciklas, o vyriausybės vykdomos diskretinės fiskalinės politikos priemonės – toks biudžeto deficitas vadinamas struktūriniu.

Valstybės biudžeto deficitą sąlygoja šios priežastys:

- Valstybė nesurenka pakankamai pajamų iš mokesčių;
- Valstybė išleidžia per daug lėšų, t.y. per daug jų skiria reikalams, kurie valstybei nebūtini (neefektyvių šakų ar verslo objektų palaikymui, nerealiems, ekonominiu požiūriu nepagrįstiems įsipareigojimams (indėlių kompensavimas), ar tos lėšos paprasčiausiai neracionaliai panaudojamos, iššvaistomos.

- Dažniausiai deficitą lemia abi priežastys: per mažai surenkama, per daug išleidžiama.

Valstybė nepakankamai surenka mokesčių įplaukų dėl šių priežasčių:

- per siaura mokesčių bazė (t.y. apmokestinama per mažai objektų);
- per maži mokesčių tarifai;
- per daug nuolaidų (lengvatų) atskiroms mokesčių mokėtojų grupėms ar net atskiriems mokėtojams;
- neefektyvus mokesčių administravimas (dalis mokesčių nesurenkama, nes dalis verslo subjektų slepia savo veiklą, apskaitoje nefiksuoja dalies pajamų bei padaromų išlaidų, neefektyviai dirba mokesčių inspekcijos, kartais net dangsto mokesčių nemokėtojus.

Valstybės biudžetui esant deficitiniam, vyriausybė turi spręsti dvi problemas. Pirmoji iš jų – tinkamai parinkti biudžeto deficito padengimo metodus, antroji – valdyti valstybės biudžeto deficitą, t.y. išlaikyti jį leistinose ribose, o jas peržengus, imtis radikalių priemonių biudžeto deficitui sumažinti.

Aišku viena, kad biudžeto deficitą reikia mažinti. Tai galima daryti keletu būdų:

1. Papildoma pinigų emisija. Didėjantis pinigų kiekis rinkoje, didina kainas, tai neišvengiamai didina infliaciją. O įvykius per didelę pinigų emisiją, valstybėje gali prasidėti hiperinfliacija.

2. Vidaus ir užsienio skolos didinimas. Tai įgyvendinama vyriausybei leidžiant vertybinius popierius (akcijas, obligacijas, taupymo lėšas), kitaip pritraukiant gyventojų pinigus, skolinantis iš bankų ir t.t.

3. Mokesčių didinimas. Jei vyriausybė nori padidinti valstybės pajamas, o tuo pačiu sumažinti valstybės biudžeto deficitą, tai gali daryti dviem būdais:

- Didinti mokesčių tarifus. Norint padidinti valstybės pajamas paprastai pradėdami didinti jau esančių mokesčių tarifus, tačiau tai ne visuomet užtikrina valstybės pajamų didėjimą, nes labai sudėtinga nustatyti ribą, kurią peržengus, mokesčių didinimas sukels pajamų mažėjimą.

- Plėsti mokesčių bazę. Šiuo atveju įvedami nauji mokesčiai, kurių dar nebuvo, apmokestinamos naujos sritys. Kadangi naujų mokesčių įvedimas paprastai paliečia tik tam tikrą visuomenės dalį, todėl šis valstybės žingsnis nesulaukia visuotino nepritarimo, tačiau valdžiai tenka atlaikyti suinteresuotų grupių spaudimą, pastangas šią idėją "numarinti".

4. Valstybės išlaidų mažinimas, mažinant valdymo išlaidas, privatizuojant daugiau verslo bei veiklos šakų, peržiūrint įvairius kompensacinius mokėjimus.

Ieškant biudžeto deficito mažinimo galimybių, visada susiduriama su išlaidų gynybai sumažinimo problema. Yra nemaža teigiančių, kad tai beprasmės išlaidos, nes nedidelė šalis negali atremti agresijos. Taip pat kalinių, nelegalų išlaikymo problema.

Visais atvejais, biudžetas lengviau subalansuojamas, jeigu atsigauna ekonomika ir mažėja šešėlinės ekonomikos dalis, kuri vienokia ar kitokia forma legalizuojama. Biudžeto deficitą mažinti taip pat galima pritraukiant kuo daugiau užsienio investicijų į šalį. Didelę reikšmę turi tinkamas mokesčių administravimas, jų surenkamumo didinimas. Taip pat nemokių ūkio subjektų išaiškinimas ir savalaikis bankrotų skelbimas. Delsimas ar lėšų skyrimas beviltiškiems ūkio subjektams finansuoti, didina biudžeto išlaidas, mažina pajamas, o tai veda prie valstybės biudžeto deficito.

1.4. Biudžeto politika – tikslai ir priemonės

Biudžeto politiką vykdo vyriausybė per mokesčius ir vyriausybės išlaidas. Biudžeto politika tiesiogiai veikia visuminę paklausą.

Ekonominių procesų periodišką svyravimą apibūdinamas tam tikromis ciklo stadijomis: krize (depresija), pagyvėjimu, pakilimu (būmu) ir smukimu (recesija). Šiems ekonominiams svyravimams švelninti vyriausybė gali iškelti tokius biudžeto politikos tikslus:

1. ilgalaikio recesinio tarpsnio mažinimas;
2. ilgalaikio infliacinio tarpsnio mažinimas.

Pirmajam tikslui pasiekti pagal galimybes yra panaudojamas mokesčių mažinimas arba vyriausybės išlaidų didinimas. Šitaip pasiekiamas galimo nacionalinio produkto lygis. Kainų lygis tokiomis sąlygomis pakyla. Šitokiu būdu recesinis tarpsnis sumažinamas ir likviduojamas greičiau, nei paliekant ciklo raidą savieigai. Tačiau visada slypi pavojus, kad vyriausybės išlaidų padidinimas gali pakliūti į privataus verslo natūralaus suaktyvėjimo (recesijos pabaiga) "taktą". Tada ekonomikos potencialios pasiūlos galimybės būtų viršytos ir kiltų stiprios infliacijos banga.

Antrajam tikslui pasiekti vyriausybė gali didinti mokesčius arba mažinti savas išlaidas. Visuminė paklausa sumažės ir infliacinis tarpsnis ims nykti. Nusileis kainų lygis. Tačiau ir čia

slypi pavojus - privataus sektoriaus išlaidos gali kristi žemiau priimtino lygio ir ekonomikoje atsivers jos smukimo tendencija. [3]

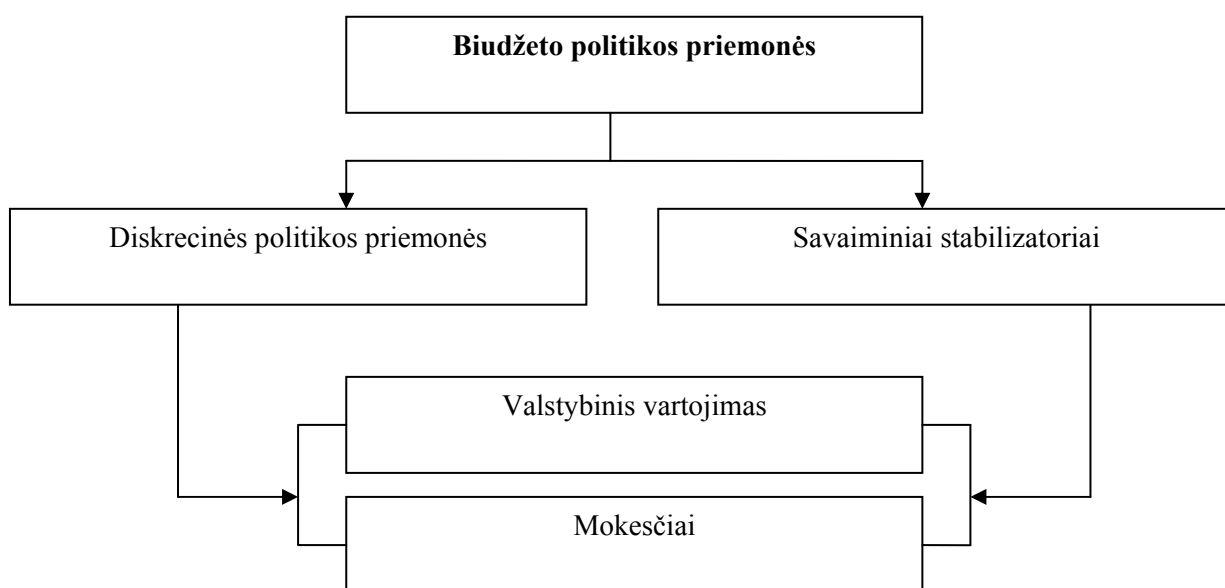
Valstybės biudžeto politikos tikslams pasiekti taikomos tam tikros priemonės. (5 paveikslas)

Mokesčiai ir valstybinis vartojimas yra fiskalinės politikos įrankiai, siekiant stabilaus bendrojo nacionalinio produkto lygio.

Diskretinė fiskalinė politika – vyriausybės sąmoningai vykdomas mokesčių iš išlaidų keitimas, siekiant paveikti realią nacionalinio produkto apimtį, užimtumą ir kontroliuoti infliaciją. Diskretinė fiskalinė politika gali būti ekspansinė (skatinančioji) ir stabdančioji (ribojanti).

Ekspansinės fiskalinės politikos priemonės naudojamos tuomet, kai valstybės ekonomika patiria nuosmukį. Vyriausybės naudojamos priemonės:

- vyriausybės išlaidų didinimas;
- mokesčių mažinimas arba transferinių išmokų didinimas;
- aukščiau minėtų priemonių derinimas.

5 pav. Biudžeto politikos priemonės [3]

Vyriausybei vykdančią skatinančią fiskalinę politiką nuosmukio metu, didėja biudžeto deficitas, didėja visuminė paklausa, mažėja nedarbas. Didėjantis biudžeto deficitas, skatina

valstybę skolintis – didėja valstybės skola. Biudžeto deficitą galima mažinti ir vykdoma nauja pinigų emisija.

Stabdančios fiskalinės politikos priemonės naudojamos tuomet, kai valstybės ekonomika yra pakilime. Tuomet vyriausybės naudojamos priemonės yra:

- vyriausybės išlaidų mažinimas;
- mokesčių didinimas arba transferinių išmokų mažinimas;
- aukščiau paminėtų priemonių naudojimas kartu.

Vyriausybei vykdamas stabdančią fiskalinę politiką pakilimo metu, didėja biudžeto perteklius, mažėja visuminė paklausa ir didėja nedarbas.

Nediskretinė fiskalinė politika (savaiminiai stabilizatoriai) - tai savaime veikiančios biudžeto politikos priemonės, kurios padidina bendrąją paklausą, kai ekonomika patiria nuosmukį, ir pristabdo bendrosios paklausos augimą, kai ekonomika kyla.

Pagrindiniai savaiminiai stabilizatoriai:

- mokesčiai (pajamų mokestis, pelno mokestis, PVM);
- transferiniai mokėjimai (pašalpos, pensijos).

Jei ekonomika išgyvena pakilimą, didėja nacionalinis produktas, automatiškai didėja ir vyriausybės biudžete surenkamų mokesčių apimtis (susidaro biudžeto perteklius). Tai sumažina vartotojų pajamas ir pristabdo bendrosios paklausos augimą. Jei ekonomika išgyvena nuosmukį, mokesčių įplaukos automatiškai mažėja (susidaro biudžeto deficitas). Taip pat vyriausybė skiria daugiau lėšų bedarbių pašalpoms. Tai pristabdo bendrosios paklausos mažėjimą ir sušvelnina nuosmukį.

Automatiškai atsirandančio biudžeto deficito arba pertekliaus apimtis priklauso nuo mokesčių normos dydžio. Kuo didesnė mokesčių norma, tuo labiau mokesčių apimtis reaguos į nacionalinio produkto kitimą, tuo didesnis bus biudžeto deficitas ar perteklius. Vadinasi, vyriausybės vykdomi mokesčių normos pakeitimai keis ir automatinių stabilizatorių poveikį, švelninant ekonomikos svyravimus.

Savaiminiai stabilizatoriai negali pašalinti nepageidaujamų pusiausvyros nacionalinių pajamų pasikeitimų. Jie tik sušvelnina ekonominių svyravimų amplitudę.

Savaiminių stabilizatorių pranašumas, palyginti su diskretine fiskaline politika, yra tas, kad jie veikia savaime, be išankstinių vyriausybės sprendimų. Tačiau savaiminiai stabilizatoriai negali pašalinti nepageidaujamų produkto pusiausvyros pokyčių. Jie tik sušvelnina ekonominių svyravimų amplitudę. [23]

1.5. Lietuvos Respublikos Nacionalinio biudžeto formavimo politika

Svarbiausia valstybės finansų politikos dalis – biudžeto politika. Šalies biudžetas būna nagrinėjamas dviem aspektais:

1. Kaip labai svarbus valstybės politinis dokumentas – įstatymas, kurį šalies parlamentas (Lietuvoje – LR Seimas) priima kiekvienais metais. Vadovaujantis šiuo dokumentu, nustatomi šalies plėtros prioritetai, vykdoma ekonominė, socialinė, kultūrinė, krašto apsaugos ir kita politika.

Valstybės politikos poveikis per biudžetą pasireiškia dviem būdais:

- Surenkant mokesčius (įgyvendinamas principas; už ką, iš ko ir kiek paimti);
- Skirstant biudžeto lėšas (kam ir kiek lėšų skirti).

Valstybė, tiksliau valdančioji dauguma, kuriai visuomenė patikėjo valstybės vairą, per biudžetą gali ženkliai paveikti atskirus valstybės ūkio ir kitus veiklos sektorius (pramonę, žemės ūkį, statybą, švietimą, sveikatos apsaugą ir kt.), verslo subjektų grupes (smulkiuosius ir vidutiniuosius verslininkus, ūkininkus) bei krašto gyventojų grupes (besimokantį jaunimą, darbingo amžiaus asmenis, pensininkus, invalidus ir kt.), sudarydama palankesnes ar mažiau palankias sąlygas jų veiklai, plėtrai, egzistavimui.

Per biudžetą gali būti ne tik įgyvendinama bendroji šalies plėtros politika, bet reguliuojama ir atskirų šalies regionų plėtra (t. y. įgyvendinama šalies regioninė politika).

Taigi, visais minėtais požiūriais vertinant, biudžetas yra politinis dokumentas, padedantis įgyvendinti valdančiosios partijos (ar politinės daugumos) rinkiminę programą. Jeigu biudžeto politika atitinka rinkiminiuosius pažadus ir visuomenė gauna tai, kas buvo pažadėta, valdančiosios daugumos reitingas kyla, tačiau, jeigu reikalai klostosi atvirkščiai, ypač jeigu valdančioji dauguma biudžeto politikoje nutolsta nuo rinkiminių pažadų, ji diskredituoja save, jos reitingas smunka ir kituose rinkimuose daugumą paprastai gauna kitos politinės jėgos.

2. Antras biudžeto aspektas siauresnis, konkretesnis. Tai - valstybės pajamų ir išlaidų sąmata. Nagrinėjant biudžetą šiuo požiūriu, daugiausia dėmesio skiriama į biudžeto lėšų šaltinius, panaudojimą, subalansavimą ir pan. tai profesionalioji, darbinė biudžeto analizės pusė. Nagrinėjant biudžeto politiką, operuojama trimis biudžeto kategorijomis, kurios viena nuo kitos skiriasi objektų apimtimi: a) Valstybės biudžetas; b) Savivaldybių biudžetas; c) Nacionalinis biudžetas (kaip valstybės ir savivaldybių biudžetų visuma).

Kartu su biudžeto lėšomis, būna analizuojami ir nebiudžetiniai fondai, kurių formavimas ir naudojimas yra tampriai susijęs su visuomenės lėšų kaupimu ir naudojimu analogiškiems tikslams, kaip ir nacionalinio biudžeto lėšos. Tai privalomojo sveikatos draudimo fondas, privatizavimo fondas ir kt. Šitokių fondų Lietuvoje prieš keletą metų buvo sudaroma apie 20.

Dabartiniu metu vykdamas biudžeto sistemos reformą yra siekiama sustiprinti valstybės išteklių valdymą, tuo tikslu mažinant nebiudžetinių fondų. Į Nacionalinį biudžetą nuo 2001 metų įtraukti esami nebiudžetiniai fondai, išskyrus SODRĄ, Privalomojo sveikatos draudimo fondą, Privatizavimo fondą ir Valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo fondą.

Nacionalinis biudžetas kartu su nebiudžetiniais fondais sudaro šalies konsoliduotą biudžetą. Konsoliduoto biudžeto pajamų ir išlaidų neatitikimas (jei išlaidos didesnės negu pajamos) lemia valstybės skolos didėjimą.

Šalies biudžetinę sandarą, struktūrą, sudarymo ir vykdymo principus reglamentuoja LR Biudžeto sandaros įstatymas.

Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų sudarymo ir vykdymo teisinis pagrindas yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas, Vyriausybės patvirtinta biudžetų sudarymo ir vykdymo tvarka, atitinkamų metų Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas ir kiti biudžeto pajamų gavimą ir išlaidų finansavimą reglamentuojantys aktai.

Mūsų šalyje biudžetai sudaromi vieneriems metams - nuo sausio 1d. iki gruodžio 31d. imtinai. Valstybės biudžetas planuojamas trejiems metams ir tai padeda geriau išryškinti valstybės prioritetus. Rengiant valstybės biudžeto projektą, remiamasi Vyriausybės programa, valstybės ilgalaikės plėtros strategija, strateginio planavimo principais, Biudžeto sandaros įstatymu, kitais įstatymais bei teisės aktais, šalies ūkio plėtros makroekonominėmis prognozėmis, Europos Sąjungos paramos strateginiais dokumentais, ministerijų ir Vyriausybės įstaigų strateginiais veiklos planais ir Vyriausybės patvirtintais nacionalinio biudžeto prognozuojamais pagrindiniais rodikliais, valstybės biudžeto asignavimų valdytojų pateiktomis programomis ir išlaidų sąmatų projektais. [6]

Biudžetuose sukaupiama nacionalinių pajamų dalis, kuri skiriama šalies švietimo, kultūros, mokslo, sveikatos apsaugos, socialinio aprūpinimo bei socialinės šalpos, gamtos apsaugos programoms įgyvendinti, ūkiui plėtoti, valstybės valdžios ir valdymo įstaigoms išlaikyti bei krašto apsaugai.

Vietos savivaldybių biudžetų lėšos skiriamos socialinėms, ekonominėms bei kitoms vietinės reikšmės programoms finansuoti ir savivaldybių įstaigoms išlaikyti.

2. LIETUVOS RESPUBLIKOS NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ IR IŠLAIDŲ VERTINIMAS

2.1. LR nacionalinio biudžeto pajamų dydžio ir struktūros pokyčiai, kitimo dinamika

Valstybės funkcijų vykdymui būtini atitinkami finansiniai resursai, kurių svarbiausias šaltinis yra valstybės pajamos, surenkamos į biudžetą iš įvairių mokesčių.

Lietuvos nacionalinio biudžeto didžiąją pajamų dalį sudaro paprastosios pajamos. Paprastosios pajamos skirstomos į mokestines ir nemokestines pajamas. Taip pat išskiriamos nepaprastosios pajamos – tai pajamos už parduotą ilgalaikį turtą. Nuo 2004 metų prie nacionalinio biudžeto pajamų priskiriama Europos Sąjungos parama. 1 lentelėje pateikiama Lietuvos Respublikos (LR) nacionalinio biudžeto pajamų struktūra 1997 – 2006 metais.

1 lentelė Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamų struktūra, procentais

Pajamos	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Paprastosios	100	99,9	100	100	99,9	99,8	99,7	89	86,6	87,7
Mokestinės	94,9	92,4	93,2	92,1	87,4	85,0	85,6	80,3	78,2	79,8
Nemokestinės	5,1	7,5	6,7	7,9	12,5	14,7	14,1	8,7	8,4	7,9
Nepaprastosios	0	0,1	0	0	0,1	0,2	0,3	1,0	1,2	1,2
Iš kapitalo	0	0,1	0	0	0,1	0,2	0,3	1,0	1,2	1,2
Europos Sąjungos parama	-	-	-	-	-	-	-	10,1	12,1	11,1

Šaltiniai: [17; 18; 19]

Paprastąsias mokestines nacionalinio biudžeto pajamas sudaro: pajamų, pelno mokesčiai, turto mokesčiai, vidaus prekių ir paslaugų mokesčiai, tarptautinės prekybos ir sandorių mokesčiai, kiti mokesčiai. Analizuojamu laikotarpiu šių mokesčių dalis, bendroje nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje, mažėjo. Pagrindinė to priežastis – ES parama. 1997 metais paprastosios mokestinės pajamos sudarė 94,9 procentus visų nacionalinio biudžeto pajamų, o 2006 metais jos sudarė 79,8 procentus visų nacionalinio biudžeto pajamų ir buvo 15,00 procentinių punktų mažesnės nei 1997 metais.

Paprastąsias nemokestines nacionalinio biudžeto pajamas sudaro pajamos už eksploatuojamą valstybės, savivaldybių turtą, pajamos iš baudų ir konfiskacijos, kitos nemokestinės pajamos. Analizuojamu laikotarpiu nemokestinių pajamų dalis nacionalinio biudžeto struktūroje kito. Didžiausia jų dalis nacionalinio biudžeto struktūroje buvo 2002 metais – 14,7 procentai visų nacionalinio biudžeto pajamų. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, paprastųjų nemokestinių pajamų dalis, bendroje nacionalinio biudžeto struktūroje, išaugo 2,8 procentiniais punktais.

Nepaprastosios pajamos – pajamos iš kapitalo. Analizuojamu laikotarpių jų dalis nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje žymiai didėjo.

2004 metais Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą (ES), nacionalinis biudžetas pasipildė pajamomis iš Europos Sąjungos paramos. 2004 metais Lietuva gavo 1389,74 mln.Lt. Europos Sąjungos paramos. Tai sudarė 10,1 procentą pajamų bendroje nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje. 2005 metais pajamos iš ES paramos buvo 2002,57 mln.Lt. - 12,1 procento bendroje nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje. 2006 metais pajamos iš Europos Sąjungos paramos vėl sumažėjo ir sudarė 11,1 procento nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje. Tokį sumažėjimą nulėmė dalis planuotų, tačiau negautų pinigų iš Europos Sąjungos. 2006 metais Lietuva vietoj planuotų gauti 3326 mln.Lt Europos Sąjungos paramos, gavo tik 2162 mln.Lt., taigi metų planas buvo įvykdytas tik 65 procentais.

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu, LR nacionalinio biudžeto pajamos didėjo, išskyrus 1998 – 1999 ir 1999 – 2000 metų laikotarpius. 2 lentelėje pateikiama LR nacionalinio biudžeto pajamų dinamika 1997 – 2006 metais.

2 lentelė LR nacionalinio biudžeto pajamų dinamika 1997-2006 metais

Metai	Pajamos mln.lt*	Absoliutiniai pokyčiai, mln. Lt.		Kitimo tempai, %		Pokyčio tempai, %	
		Baziniai	Grandininiai	Baziniai	Grandininiai	Baziniai	Grandininiai
1997	8237,5	x	x	100	x	x	x
1998	9377,8	1140,29	1140,29	113,84	113,84	13,84	13,84
1999	8983,6	746,13	-394,16	109,06	95,80	9,06	-4,20
2000	8723,6	486,17	-259,96	105,90	97,11	5,90	-2,89
2001	9275,6	1038,17	552,00	112,60	106,33	12,60	6,33
2002	10571,9	2334,44	1296,27	128,34	113,97	28,34	13,97
2003	11359,8	3122,33	787,89	137,90	107,45	37,90	7,45
2004	13814,7	5577,22	2454,89	167,71	121,61	67,71	21,61
2005	16489,5	8252,03	2674,81	200,18	119,36	100,18	19,36
2006	16804,5	8567,07	315,04	204,00	101,91	104,00	1,91

*Šaltiniai: [15; 17; 18; 19;]

Lyginant kiekvienus vėlesnius metus su 1997 metais, nacionalinio biudžeto pajamos didėjo – pajamų pokyčio tempai buvo teigiami. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, nacionalinio biudžeto pajamos išaugo 8567,07 mln.Lt., t.y. daugiau nei du kartus. Mažiausias biudžeto pajamų skirtumas buvo 1999 ir 2000 metais. Pajamos, šiuos metus, lyginant su 1997 metais, atitinkamai išaugo 746,13 mln.Lt. ir 486,17 mln.Lt. arba tik 9,06 procentais ir 5,90 procentais.

Lyginant 1998 metus su 1997 metais nacionalinio biudžeto pajamos padidėjo 1140,29 mln.Lt. arba 13,84 procentais, tačiau 1999 ir 2000 metais biudžeto pajamos vėl mažėjo. Lyginant

1999 metus su 1998 metais biudžeto pajamos buvo 394,16 mln.Lt. arba 4,2 procentais mažesnės. 2000 metus lyginant su 1999 metais, biudžeto pajamos sumažėjo dar 259,96 mln.Lt. arba 2,89 procentais. Lyginant 2000 metus su 1998 metais, nacionalinio biudžeto pajamos sumažėjo 654,12 mln.Lt. arba 6,98 procentais. Tokį biudžeto pajamų mažėjimą šiuo laikotarpiu lėmė 1998 – 1999 metų Rusijos krizė. Dėl Rusijos krizės žymiai sulėtėjo ir Lietuvos ūkio vystimosi tempai. Iki 1999 metų pagrindinis Lietuvos prekybos partneris buvo Rusija. Prasidėjusi Rusijos krizė, lėmė staigų prekybos apyvartos mažėjimą. Mūsų šalies gamintojams eksportas į Rusiją tapo nuostolingas. Sumažėjusios eksporto apimtys, sumažino ūkio subjektų, šalies gyventojų, o tuo pačiu ir valstybės pajamas.

Nuo 2001 metų prasidėjo spartus Lietuvos ekonomikos augimas. Nuo 2001 metų Lietuvos ekonomikos augimo tempai buvo vieni sparčiausių Europos Sąjungoje ir pasaulyje. Sparčiai pradėjo augti ir LR nacionalinio biudžeto pajamos. Lyginant 2006 metus su 2000 metais, biudžeto pajamos padidėjo 8080,9 mln.Lt, t.y. beveik du kartus. Labiausiai biudžeto pajamos didėjo, lyginant 2002 metus su 2001 metais, 2004 metus su 2003 metais ir 2005 metus su 2004 metais. Šiais laikotarpiais biudžeto pajamos atitinkamai išaugo 1296,27 mln.Lt, 2454,89 mln.Lt, 2674,81 mln.Lt arba atitinkamai 13,97 procentais, 21,61 procentu ir 19,36 procentais.

Nuo 2005 metų šalie ekonomikos augimas sulėtėjo. Pradėjo lėtėti ir nacionalinio biudžeto pajamų pokyčio tempai. Lyginant 2005 metus su 2004 metais, biudžeto pajamos buvo 19,36 procentais didesnės, o lyginant 2006 metus su 2005 metais, biudžeto pajamos išaugo jau tik 1,91 procentu.

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto pajamos kasmet vidutiniškai padidėdavo 951,90 mln.Lt. (1 formulė).

$$\overline{\Delta y} = \frac{y_n - y_1}{n - 1} \quad (1)$$

Čia: $\overline{\Delta y}$ – absoliutinio pokyčio vidurkis;

y_n – paskutinis dinamikos eilutės narys;

y_1 – pirmasis dinamikos eilutės narys;

n – kitimo tempų skaičius.

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto pajamos kasmet vidutiniškai sudarydavo po 108,24 procentus nuo nacionalinio biudžeto pajamų 1997 metais (2 formulė) arba kasmet vidutiniškai padidėdavo po 8,24 procentus – pokyčio tempo vidurkio rodiklis. (3 formulė).

$$\overline{K}_t = \sqrt[n-1]{\frac{y_n}{y_1}} \quad (2)$$

Čia: \overline{K}_t – kitimo tempo vidurkis;

y_n – paskutinis dinamikos eilutės narys;

y_1 – pirmasis dinamikos eilutės narys;

n – kitimo tempų skaičius.

$$\overline{P}_t = \overline{K}_t(\%) - 100 \quad (3)$$

Čia: \overline{P}_t - pokyčio tempo vidurkis;

\overline{K}_t - kitimo tempo vidurkis.

Didžiausią dalį nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje sudarė paprastosios mokesinės pajamos. Didžiausią jų dalį analizuojamu laikotarpiu sudarė pridėtinės vertės mokestis, gyventojų pajamų mokestis, akcizų mokestis, juridinių asmenų pelno mokestis. Nuo 2004 metų LR nacionalinio biudžeto pajamas papildė pajamos iš Europos Sąjungos paramos (6 paveikslas).

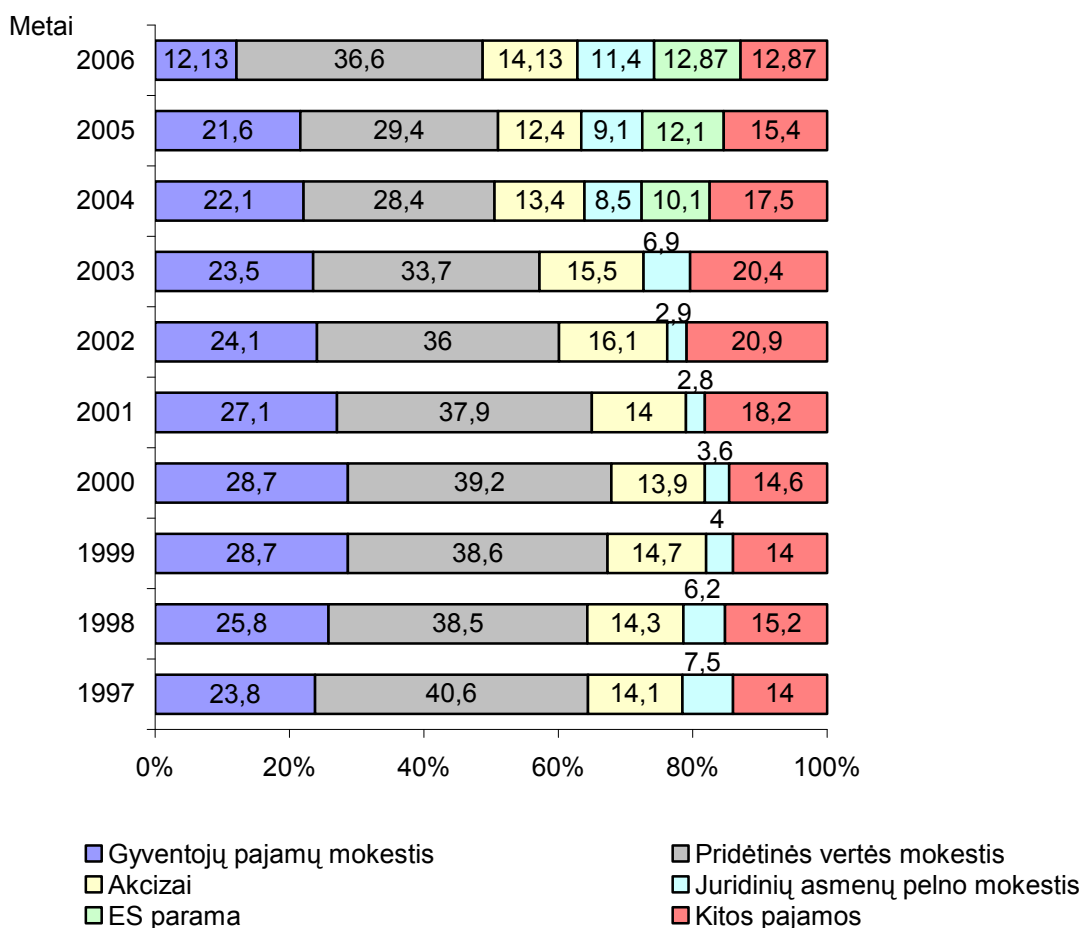
Pagrindinių mokesčių dalis nacionalinio biudžeto pajamose analizuojamu laikotarpiu mažėjo. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, šių pajamų dalis nacionaliniame biudžete sumažėjo 11,74 procentiniais punktais.

Didžiausią dalį nacionalinio biudžeto pajamose sudarė pajamos iš pridėtinės vertės mokesčio (PVM). Pajamų dalis nacionaliniame biudžete iš šio mokesčio paskutiniaisiais metais mažėjo. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, pajamų dalis iš pridėtinės vertės mokesčio nacionaliniame biudžete sumažėjo 4 procentiniais punktais. Tokį mažėjimą įtakojo struktūriniai pajamų pokyčiai, lengvatų panaikinimas.

Pajamos iš akcizų mokesčio nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje analizuojamu laikotarpiu sudarė nuo 12,40 iki 16,10 procentų. Nors akcizų mokesčių dalis bendroje biudžeto pajamų struktūroje mažėjo, tačiau pačios pajamos, surenkamos iš akcizų mokesčio didėjo. 1997 metais pajamos iš akcizų mokesčio „Lietuvos statistikos departamento duomenimis“ buvo 1165048 tūkst. Lt, o 2006 metais – 2230964 tūkst.Lt. – išaugo beveik du kartus. Pajamos iš akcizų didėjo, nes buvo didinami akcizų tarifai. Akcizų tarifų didinimas – paslėpta kitų mokesčių didinimo forma, nes padidėja PVM, atsikaitymų kelių priežiūros ir plėtros programai finansuoti bazė. Tai daugiaaukštis apmokestinimas. [13]

Gyventojų pajamų mokestis nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje 1997 – 2006 metų laikotarpiu svyravo nuo 12,13 procentų (2006 metais) iki 28,7 procentų (1999 ir 2000 metais).

Lyginant 2006 metus su 1997 metais, gyventojų pajamų mokesčiai sumažėjo 11,67 procentiniais punktais. Gyventojų pajamų mokesčio dalis bendroje biudžeto pajamų struktūroje mažėjo, nes buvo mažinamas gyventojų pajamų mokesčio tarifas, taikomos lengvatos. Gyventojų pajamų mokesčio mažinimas buvo taikomas, kaip būtina priemonė gyventojų pajamų didinimui užtikrinti ir verslo konkurencingumui išlaikyti.

6 pav. LR nacionalinio biudžeto pajamų struktūra 1997 - 2006 metais, %

Šaltiniai: [17; 18; 19]

Pajamų dalis iš juridinių asmenų pelno mokesčių LR nacionaliniame biudžete analizuojamu laikotarpiu svyravo nuo 2,8 procentų iki 11,4 procentų. Nuo 1997 metų iki 2002 metų juridinių asmenų pelno mokesčiai nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje sumažėjo 4,4 procentiniais punktais. Pajamų dalies iš pelno mokesčio mažėjimą didele dalimi įtakojė Rusijoje vykusi ekonominė krizė. „Išaldytos“ įmonių lėšos, sutrikę atsiskaitymai, sumažėjęs eksportas mažino ne tik įmonių pelną, bet ir nuo jo mokamą pelno mokesčių. Nuo 2003 metų pajamų dalis iš juridinių asmenų pelno mokesčių nacionaliniame biudžete pradėjo didėti. Lyginant 2006 metus

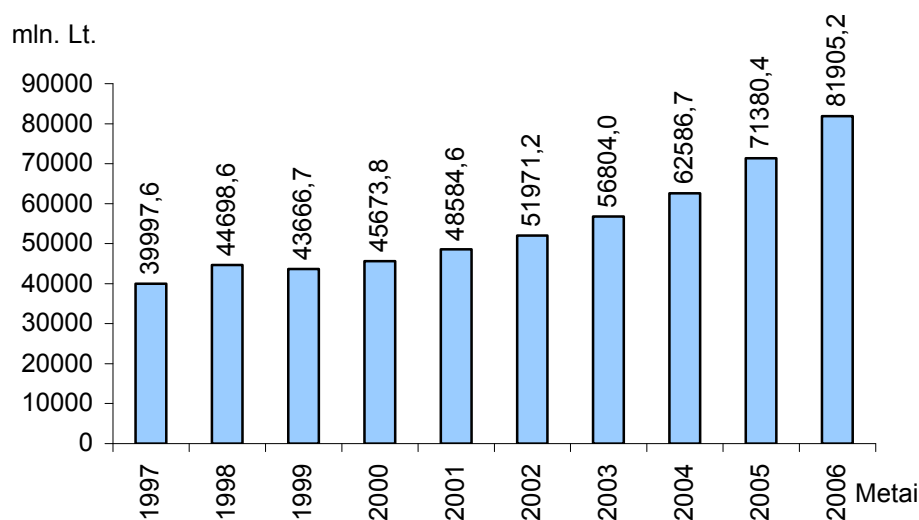
su 2002 metais, pajamų dalis iš juridinių asmenų pelno mokesčio bendroje pajamų struktūroje išaugo 8,5 procentiniais punktais. Pagrindinė priežastis, turėjusi įtakos didėjančiam pelno mokesčio surinkimui šiuo laikotarpiu išaugęs įmonių pelningumas.

Nuo 2004 metų Lietuvos biudžeto pajamų struktūroje atsirado pajamos iš Europos Sąjungos paramos. Pajamų dalis iš ES paramos nacionalinio biudžeto pajamų struktūroje kiekvienais metais didėjo. Lyginant 2006 metus su 2004 metais, pajamų dalis iš ES paramos nacionaliniame biudžete padidėjo 2,86 procentiniais punktais. Pajamos iš ES paramos, papildė nacionalinio biudžeto lėšas, kuriomis teikiama parama verslui.

Vienas svarbiausių valstybės finansų politikos rodiklių yra per biudžetą (bei per nebiudžetinius fondus) perskirstomų pajamų ir išlaidų dalis (procentais) šalies bendrajame vidaus produkte (BVP).

Kuo didesnė BVP dalis perskirstoma per biudžetą, tuo aktyvesnis valstybės vaidmuo dalyvaujant ūkinėje veikloje, bandymas aprępti visų socialinių problemų sprendimą. Tuo pačiu vis mažiau paliekama erdvės privačiai veiklai, ribojamos rinkos galimybės lėčiau plėtojasi verslai, galų gale krinta visos šalies išteklių efektyvumas. Dėl to komandinės ekonomikos sąlygomis labai didelė BVP dalis būdavo perskirstoma per biudžetą. Rinkos ekonomikai įsivyrėjant, šis rodiklis mažėja.

Pajamų dalies BVP rodiklis įvairiose šalyse yra labai skirtingas ir priklauso nuo daugybės veiksnių (šalies tradicijų, ekonominės situacijos, šalies mokesčių sistemos ir pa.). Bendrasis vidaus produktas Lietuvoje analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu didėjo (7 paveikslas).

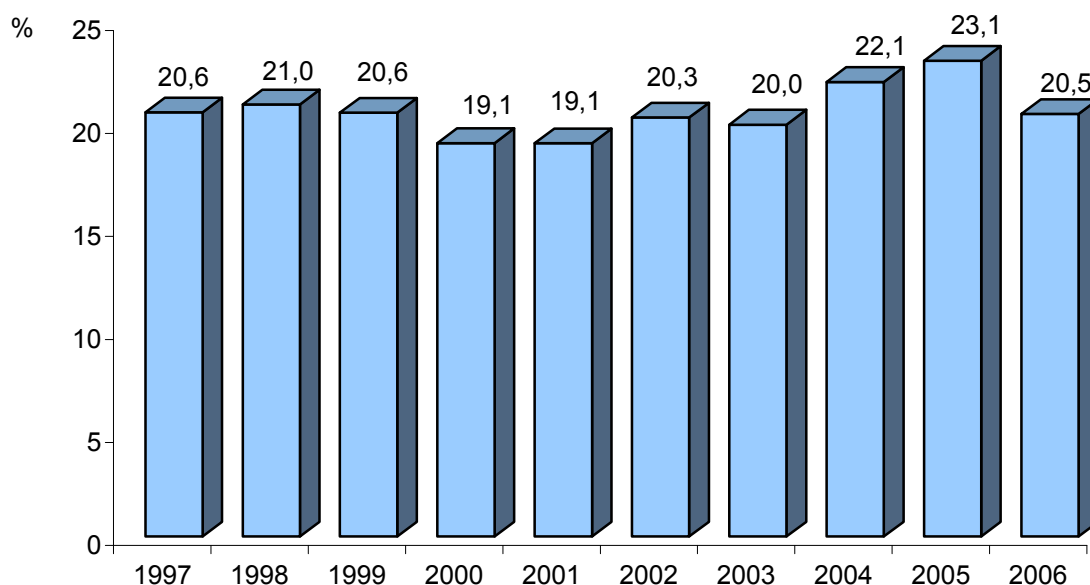
**7 pav. Bendrasis vidaus produktas (BVP), mln. Lt.
Lietuvoje 1997 - 2006 metais**

Šaltinis: [8]

Lyginant 2006 metus su 1997 metais, Lietuvos bendrasis vidaus produktas išaugo 41907,6 mln.Lt. arba 2,05 karto. Visu analizuojamu laikotarpiu bendrasis vidaus produktas augo, išskyrus 1998 – 1999 metų laikotarpį. Lyginant 1999 metus su 1998 metais, šalies BVP sumažėjo 2,31 procentu, tam įtakos turėjo 1998 – 1999 metų Rusijos ekonominė krizė.

Vertinant nacionalinio biudžeto pajamas, būtina įvertinti biudžeto pajamų dalį bendrajame vidaus produkte. Šis rodiklis apskaičiuojamas, kaip bendrojo vidaus produkto (7 paveikslas) ir nacionalinio biudžeto pajamų (2 lentelė) santykis.

8 paveiksle pateiktos apskaičiuotos 1997 – 2006 metų nacionalinio biudžeto pajamos, palygintos su bendruoju vidaus produktu.

**8 pav. LR nacionalinio biudžeto pajamų ir BVP santykis
1997 - 2006 m., %**

LR nacionalinio biudžeto pajamos, palygintos su bendruoju vidaus produktu, mažiausios buvo 2000, 2001 metais – 19,1 procentas, didžiausios 2005 metais – 23,1 procentas. Lyginant 2006 metus, su 1997 metais biudžeto pajamos, palygintos su bendruoju vidaus produktu, sumažėjo 0,1 procentiniu punktu. Analizuojamu laikotarpiu nepastebimas pajamų dalies bendrajame vidaus produkte nei ryškus didėjimas, nei mažėjimas, šio rodiklio dydis svyruoja nuo 19,1 procento iki 23,1 procento. Lyginant 1998 metus su 1997 metais, biudžeto pajamų dalis BVP išaugo 0,4 procentiniais punktais, o 1999 metais, lyginant juos su 1998 metais vėl sumažėjo 0,4 procentiniais punktais. 2000 ir 2001 metais šis rodiklis dar labiau sumažėjo. Lyginant šiuos metus su 1999 metais, biudžeto pajamos BVP sumažėjo 1,5 procentiniais punktais. Tai įtakėjo šalies ekonomiką smarkiai paveikusi Rusijos krizė. Nuo 2002 metų pastebimas biudžeto pajamų didėjimas BVP. Iki 2005 metų šis rodiklis augo. Lyginant 2005 metus su 2001 metais,

nacionalinio biudžeto pajamų dalis bendrajame vidaus produkte išaugo 4,0 punktais. Tai lėmė spartus šalies ekonomikos augimas. Tačiau jau 2006 metais pajamų dalis bendrajame vidaus produkte vėl sumažėjo 2,6 procentiniais punktais.

Tokių reiškinių, kai nacionalinio biudžeto pajamos bendrajame vidaus produkte labai svyruoja, galima paaiškinti kaip netinkamai vykdoma valstybės finansų politika. Paprastai augant bendrajam vidaus produktui šalyje, didėja ir valstybės pajamos, o taip pat ir procentinė jų dalis BVP. Normaliomis ekonomikos sąlygomis, spartus ekonomikos augimas savaime sukelia ir valstybės pajamų didėjimą. Analizuojamu laikotarpiu BVP šalyje augo, tačiau biudžeto pajamų dalis BVP labai svyravo. Galime daryti išvadą, kad Lietuvoje valstybės finansų formavimas yra atsietas nuo bendrojo vidaus produkto.

2.2. LR nacionalinio biudžeto išlaidų traktavimas, jų dydžio ir struktūros pokyčiai

Sukurto bendrojo vidaus produkto paskirstymas – tai prioritetinga sritis Lietuvos vykdomoje fiskalinėje politikoje. Galima teigti, kad tai mūsų fiskalinės politikos pagrindas. Biudžeto išlaidų paskirstymas, kaip fiskalinės politikos priemonė, padeda įgyvendinti vyriausybei priskiriamas funkcijas, perskirstant nacionalinio (bendrojo) biudžeto pajamas tarp visų šalies gyventojų, ūkio subjektų bei veiklos sričių. [23]

Labai retas ekonomistas pasisakytų už visišką valstybės išlaidų panaikinimą, nes tam tikros išlaidos, tokios kaip įstatymų leidimas ir įtvirtinimas, viešoji tvarka, privačios nuosavybės apsauga, kontraktų įtvirtinimas ir reikalingos infrastruktūros plėtojimas yra reikalingos valstybės funkcionavimui ir ekonomikos augimui. Šių funkcijų pati rinka negali pilnai įvykdyti. Tačiau daugelis ekonomistų taip pat sutaria, kad nuo tam tikro taško, valstybės išlaidos tampa našta šalies ekonomikai dėl rinkos iškreipimų, paimtų išteklių iš produktyvaus sektoriaus, neefektyvaus jų panaudojimo viešajame sektoriuje. [2]

Kad valstybės išlaidos netaptų našta šalies ekonomikai, būtina jas analizuoti. Šioje darbo dalyje atlikta LR nacionalinio biudžeto išlaidų analizė.

Pirmiausia aptarsime LR nacionalinio biudžeto išlaidų dydžius bei jų kitimo dinamiką. 3 lentelėje pateikiami LR nacionalinio biudžeto išlaidų dydžiai ir jų kitimo dinamika 1997 – 2006 metais.

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu, LR nacionalinio biudžeto išlaidų pokyčio tempai buvo teigiami – biudžeto išlaidos didėjo. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, valstybės biudžeto išlaidos išaugo 2,09 kartų - 9401,27 mln. Lt. Lyginant 1998 metus su 1997 metais nacionalinio biudžeto išlaidos padidėjo 1303,14 mln.Lt. – 15,13 procentų, o lyginant 1999 metus

su 1998 metais biudžeto išlaidos sumažėjo 806,84 mln.Lt arba 8,14 procentų. Kiekvienais sekančiais metais LR nacionalinio biudžeto išlaidos tikrai didėjo.

3 lentelė LR nacionalinio biudžeto išlaidų dinamika 1997-2006 metais

Metai	Išlaidos mln.lt*	Absoliutiniai pokyčiai, mln. Lt.		Kitimo tempai %		Pokyčio tempai %	
		Baziniai	Grandininiai	Baziniai	Grandininiai	Baziniai	Grandininiai
1997	8612,43	x	x	100	x	x	x
1998	9915,57	1303,14	1303,14	115,13	115,13	15,13	15,13
1999	9108,72	496,29	-806,84	105,76	91,86	5,76	-8,14
2000	9468,04	855,61	359,31	109,93	103,94	9,93	3,94
2001	9987,71	1375,28	519,67	115,97	105,49	15,97	5,49
2002	11673,10	3060,67	1685,39	135,54	116,87	35,54	16,87
2003	12489,69	3877,26	816,59	145,02	107,00	45,02	7,00
2004	14560,46	5948,03	2070,77	169,06	116,58	69,06	16,58
2005	17062,79	8450,36	2502,33	198,12	117,19	98,12	17,19
2006	18013,70	9401,27	950,91	209,16	105,57	109,16	5,57

*Šaltiniai: [15; 17; 18; 19]

Didžiausias valstybės biudžeto išlaidų didėjimas pastebimas, lyginant 2005 metus su 2004 metais. Šiuo laikotarpiu biudžeto išlaidos padidėjo 2502,33 mln.Lt arba 17,19 procentų. Taip pat lyginant 2004 metus su 2003 metais bei 2002 metus su 2001 metais. Šiais metais nacionalinio biudžeto išlaidos atitinkamai išaugo 16,58 ir 16,87 procentais.

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto išlaidos kasmet vidutiniškai padidėdavo po 1044,59 mln.Lt. (pagal 1 formulę).

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto išlaidos kasmet vidutiniškai sudarydavo po 108,54 procentus nuo nacionalinio biudžeto išlaidų 1997 metais (2 formulė) arba kasmet vidutiniškai padidėdavo po 8,54 procentus (pagal apskaičiuotą pokyčio tempo vidurkį (3 formulė)).

Analizuojant valstybės išlaidų struktūrą, išskyrėme tris nacionalinio biudžeto išlaidų grupes – išlaidos ekonomikai, išlaidos socialinei sferai, išlaidos kitoms valstybės funkcijoms, kurios skirstomos į dar smulkesnes išlaidų grupes.

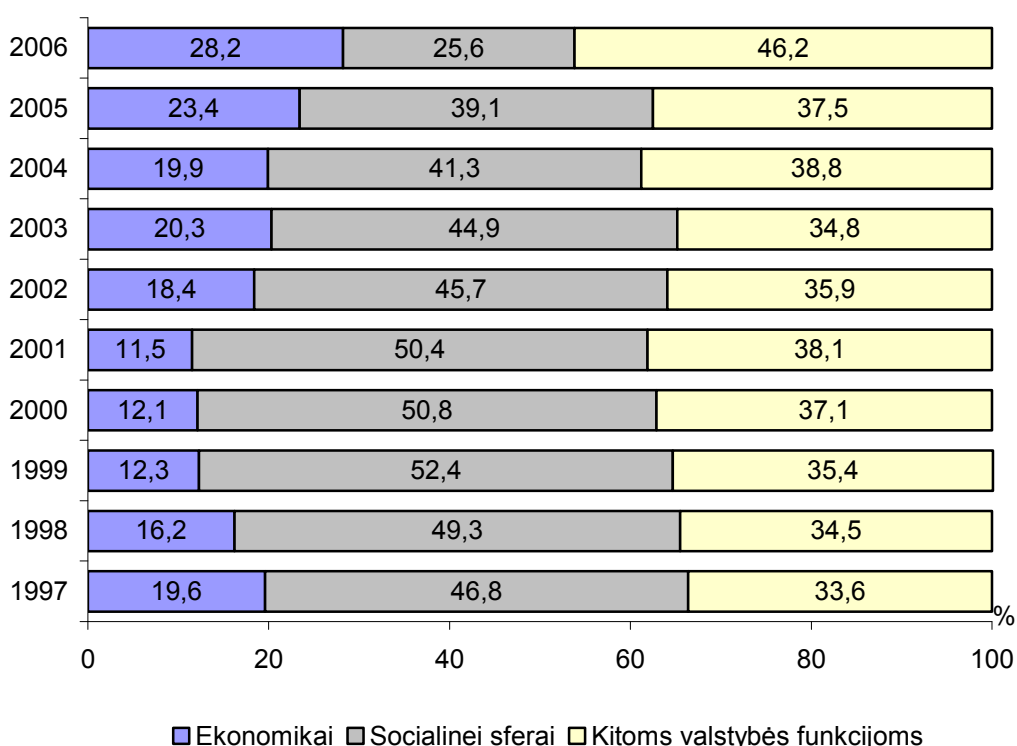
Nacionalinio biudžeto išlaidų struktūra, analizuojamu laikotarpiu, pateikta 9 paveiksle.

Nacionalinio biudžeto išlaidos ekonomikai, analizuojamu laikotarpiu svyravo nuo 11,5 procentų bendroje išlaidų struktūroje (2001 metais) iki 28,2 procentų bendroje išlaidų struktūroje (2006 metais). Lyginant 2006 metus su 1997 metais, biudžeto išlaidos ekonomikai padidėjo 8,2 procentiniais punktais.

Nacionalinio biudžeto išlaidų dalis socialinei sferai, bendroje biudžeto išlaidų struktūroje, beveik visu analizuojamu laikotarpiu buvo pati didžiausia ir svyravo nuo 25,6 procentų (2006

metais) iki 52,4 procentų (1999 metais) bendroje išlaidų struktūroje. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, nacionalinio biudžeto išlaidų dalis socialinei sferai, bendroje išlaidų struktūroje, sumažėjo 21,2 procentiniais punktais.

Kitoms valstybės funkcijoms priskiriamų išlaidų dalis, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje, analizuojamu laikotarpiu svyravo nuo 33,6 procentų 1997 metais iki 46,2 procentų 2006 metais. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, kitoms valstybės funkcijoms skirtų išlaidų dalis, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje, padidėjo 12,6 procentiniais punktais. Pagrindinės išlaidų rūšys, priskiriamos kitų valstybės funkcijų išlaidoms, yra išlaidos bendrosioms valstybės paslaugoms, išlaidos krašto apsaugai, išlaidos viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, kitos išlaidos.

**9 pav. Nacionalinio biudžeto išlaidų struktūra
1997-2006 m, %**

Šaltiniai: [17; 18; 19]

Nuo pat nepriklausomybės atkūrimo valstybės išlaidos Lietuvoje didėjo. 1997 metais didėjančias valstybės išlaidas nulėmė vyriausybės politika, kuri buvo orientuota į socialinių bei ekonominių problemų sprendimą. Didžioji dalis valstybės išlaidų buvo skirta socialinei sferai (46,8 procentais, bendroje išlaidų struktūroje). Didžiausią dalį socialinei sferai skirtų išlaidų, sudarė išlaidos švietimui - 25,6 procentai bendroje valstybės išlaidų struktūroje, išlaidos

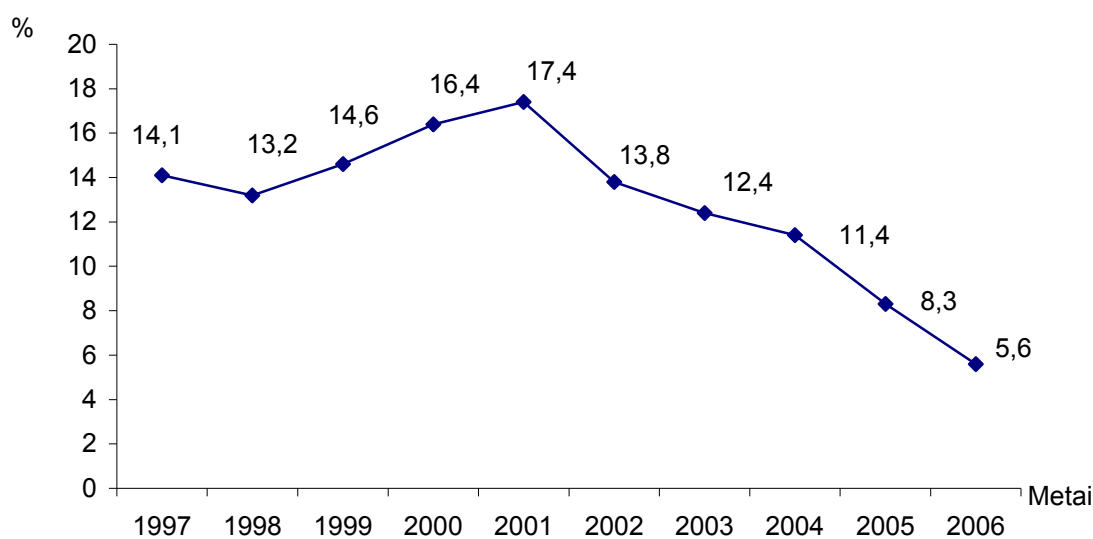
socialinei apsaugai – 9,2 procentai bendroje valstybės išlaidų struktūroje. Ekonomikai skirtų išlaidų dalis bendroje 1997 metų nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje buvo tik 19,6 procentai. Iš jų didžiausia dalis asignavimų teko žemės ūkiui, miškininkystei, žuvininkystei ir veterinarijai – 8,1 procentas, bendroje išlaidų struktūroje. 33,6 procentais visų išlaidų, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje teko kitoms valstybės funkcijoms vykdyti. Iš jų didžiausią dalį sudarė viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai skirtos išlaidos – 12,3 procentai bendroje valstybės išlaidų struktūroje.

1998 metų biudžetas dideliais pokyčiais, lyginant su 1997 metų biudžetu nepasižymėjo. Dar 1996 metais iškelta būtinybė reformuoti LR biudžeto sistemą, kaip 1997 metais, taip ir 1998 metais nebuvo įvykdyta ir 1998 metų biudžetas buvo sudarytas pagal senus principus. Lyginant 1998 metus su 1997 metais, išlaidos ekonomikai, bendroje išlaidų struktūroje, sumažėjo 3,4 procentiniais punktais. Iš jų, išlaidos žemės ūkiui sumažėjo 5,39 procentais (1,5 procentiniu punktu bendroje biudžeto išlaidų struktūroje). Išlaidų dalis socialinei sferai, lyginant 1998 metus su 1997 metais, bendroje biudžeto išlaidų struktūroje padidėjo 2,5 procentiniais punktais. Iš jų: išlaidos švietimui, padidėjo 24,65 procentais (2,1 procentiniu punktu, bendroje išlaidų struktūroje), išlaidos socialinei apsaugai ir rūpybai padidėjo 25,01 procentu (0,8 procentiniais punktais, bendroje išlaidų struktūroje). Lyginant 1998 metus su 1997 metais, išlaidos, priskiriamos kitoms valstybės funkcijoms, padidėjo 0,9 procentiniais punktais. Iš jų žymiai išaugo valstybės išlaidos krašto apsaugai – 37,15 procentu (0,7 procentiniais punktais bendroje išlaidų struktūroje), lyginant 1998 metus su 1997 metais.

1999 metai buvo paskelbti subalansuoto biudžeto metais, tačiau šiais metais šalies ekonomika patyrė Rusijos krizės suduotą smūgį. Rusijos krizės pasekmės Lietuvoje buvo jaučiamos 1999 – 2001 metais. Tai pakoregavo ir šalies biudžeto išlaidų pasiskirstymą bendroje šalies išlaidų struktūroje. Minėtu laikotarpiu daugiau nei pusę visų nacionalinio biudžeto asignavimų sudarė išlaidos, skirtos socialinei sferai. 1999 metais – 52,4 procentai bendroje šalies išlaidų struktūroje, 2000 metais - 50,8 procentai bendroje šalies išlaidų struktūroje, 2001 metais – 50,4 procentai bendroje šalies išlaidų struktūroje. Tai įtakojo šalyje išaugęs nedarbas ir dėl to padidėjusios išlaidos socialinei apsaugai. Nedarbo lygis Lietuvoje analizuojamu laikotarpiu pavaizduotas 10 paveiksle.

Lyginant 1998 metus su 1997 metais nedarbo lygis šalyje sumažėjo 0,9 procentiniais punktais, o 1999 metais nedarbo lygis vėl išaugo ir buvo didesnis nei 1997 metais. Lyginant 1999 metus su 1998 metais, nedarbo lygis šalyje padidėjo 1,4 procentiniais punktais. Nedarbo lygis šalyje augo iki 2001 metų – pasiekė net 17,4 procentus. Lyginant 2001 metus su 1998 metais, nedarbo lygis šalyje išaugo 4,2 procentiniais punktais.

Taigi kartu su augančiu nedarbo lygiu šalyje 1999 – 2001 metų laikotarpiu, augo ir nacionalinio biudžeto išlaidos, skirtos socialinei apsaugai, globai ir rūpybai. Lyginant 1999 metus su 1998 metais išlaidos socialinei apsaugai, globai ir rūpybai padidėjo 3,3 procentais arba 1,2 procentiniais punktais bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje. Lyginant 2000 metus su 1998 metais, išlaidos socialinei apsaugai, globai ir rūpybai išaugo 12,7 procentais arba 1,8 procentiniu punktu, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje. Lyginant 2001 metus su 1998 metais, atitinkamai šie rodikliai buvo didesni 9,2 procentais arba 1,0 procentiniu punktu bendroje šalies biudžeto išlaidų struktūroje.

10 pav. Nedarbo lygis Lietuvoje 1997-2006 metais, procentais

Šaltinis: [22]

1999 – 2001 metais, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje, sumažėjo nacionalinio biudžeto išlaidos ekonomikai. 1999 metais jos sudarė 12,3 procentus, 2000 metais – 12,1 procentą, o 2001 metais – 11,8 procentus, bendroje šalies nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje. Lyginant atitinkamus metus su 1998 metais, išlaidos skirtos šalies ekonomikai sumažėjo 30,63 procentais, 28,64 procentais, 27,63 procentais arba 3,9 procentiniais punktais, 4,1 procentiniu punktu ir 4,4 procentiniais punktais, bendroje šalies išlaidų struktūroje. Nuo 1999 metų Lietuvoje vykdoma fiskalinė politika buvo itin griežta. Užtuot tuo metu parėmus didžiausius sunkumus patiriančias verslo įmones (kaip tai darė JAV, 2001 metais ištikus pasaulio ekonomikos nuosmukiui), Lietuva praktiškai panaikino valstybės subsidijas ir minimizavo valstybės pagalbą. Kaip žinoma iš ekonomikos teorijos, kai ekonomika patiria nuosmukį,

valstybė turėtų elgtis atvirkščiai: užuot mažinus biudžeto deficitą, tikslinga didinti išlaidas ir mažinti mokesčius, t.y. daryti lengvatas. [12]

1999 – 2001 metų laikotarpiu padidėjo kitoms valstybės funkcijoms skirtų išlaidų dalis, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje. Iš jų pastebimai augo krašto apsaugai skirtų asignavimų dalis. Lyginant 1999 metus su 1998 metais, šios išlaidos padidėjo 10,69 procentais. Lyginant 2000 metus su 1998 metais, šios išlaidos padidėjo 36,91 procentu, o lyginant 2001 metus su 1998 metais, šios išlaidos išaugo net 56,83 procentais. Šiuo laikotarpiu, labai smarkiai buvo diskutuojama ar tikslingas toks išlaidų, skirtų krašto apsaugai didėjimas. Vieni teigė, kad krašto apsaugai skiriamų išlaidų dalis yra per maža ir būtina dar turi didėti, jei Lietuva nori būti priimta į NATO. Kiti teigė, kad išlaidos, kurios skiriamos Lietuvos krašto apsaugai yra per didelės ir dalis tų išlaidų gali būti panaudojama kitoms sritims. Tačiau valstybė, privalėjo skirti krašto apsaugai 2 procentus bendrojo vidaus produkto, nes to reikalavo būsimą Lietuvos narystė NATO. Taigi, šalies išlaidų dalis, skiriama krašto apsaugai kiekvienais metais tik augo.

Nuo 2002 metų atsigavo šalies ekonomika, pakito ir nacionalinio biudžeto išlaidų struktūra. Sumažėjo išlaidų dalis, tenkanti socialinei sferai, padidėjo, lyginant su nuosmukio laikotarpiu, išlaidos, skirtos šalies ekonomikai, didėjo ir kitoms valstybės funkcijoms vykdyti skirtų išlaidų dalis, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje.

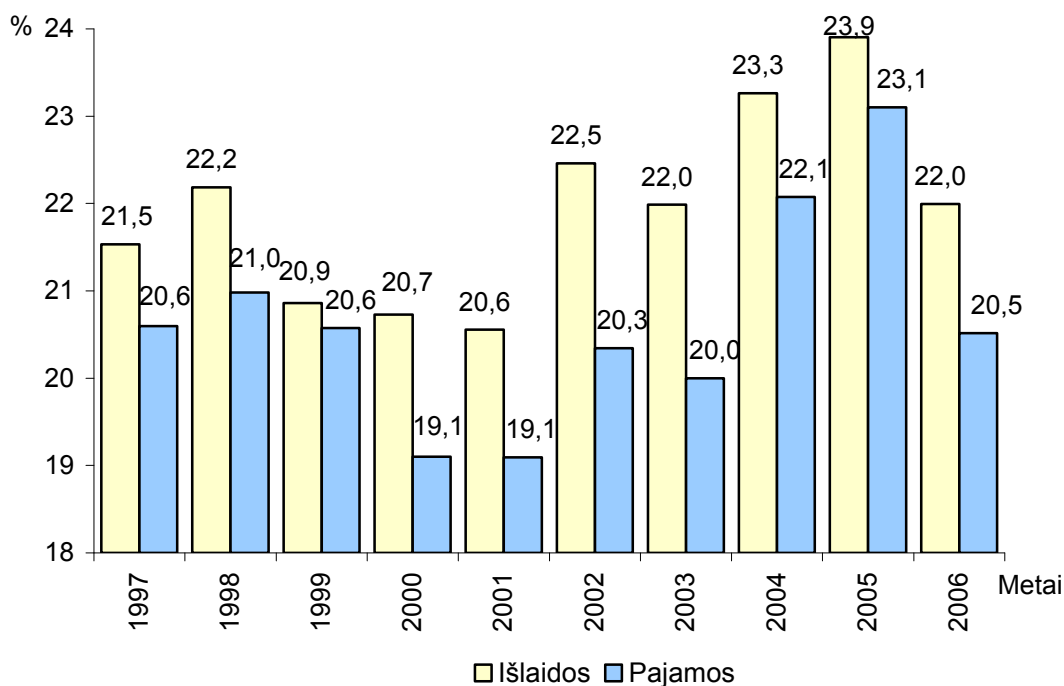
Išlaidos ekonomikai 2002 – 2006 metų laikotarpiu augo. Lyginant 2006 metus su 2002 metais, nacionalinio biudžeto asignavimų dalis ekonomikai išaugo 9,8 procentiniais punktais, o lyginant 2006 metus su 2001 metais, kuomet išlaidų dalis ekonomikai, bendroje šalies nacionalinio biudžeto struktūroje buvo pati mažiausia, išaugo 16,7 procentiniais punktais. Didele dalimi tokį šalies ekonomikai skiriamų išlaidų didėjimą nulėmė Lietuvos žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalis, o tai lėmė ES parama.

2.3. LR nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų priklausomybės modelis

Pagrindinis vaidmuo reguliuojant valstybės ūkio bei socialinę raidą tenka nacionaliniam biudžetui. Valstybės išlaidos analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu kito nevienodai BVP atžvilgiu (11 paveikslas).

LR nacionalinio biudžeto išlaidos, palygintos su bendruoju vidaus produktu, 2005 metais buvo pasiekusios rekordinį – 23,1 procentų lygį, mažiausią lygį Lietuvos nacionalinio biudžeto išlaidos buvo pasiekusios 2001 metais – 20,6 procentai BVP. Lyginant 2006 metus su 1997 metais nacionalinio biudžeto išlaidos, palygintos su bendruoju vidaus produktu išaugo 0,5 procentiniais punktais. Lyginant 2005 metus, kai nacionalinio biudžeto išlaidų dalis BVP buvo didžiausia, su 2001 metais, kai nacionalinio biudžeto išlaidų dalis BVP buvo mažiausia, šio

rodiklio skirtumas yra 4,8 procentiniai punktai. Nacionalinio biudžeto išlaidų dalis bendrajame vidaus produkte, kaip ir valstybės pajamų dalis bendrajame vidaus produkte nėra pastovi, taigi galime teigti, jog valstybės išlaidos nėra susietos su šalies bendruoju vidaus produktu. Aišku tai, kad visu analizuojamu laikotarpiu valstybės išlaidų dalis BVP buvo gerokai didesnė nei šalies biudžeto pajamų dalis BVP, o tai neleidžia šalies vyriausybei pasiekti subalansuoto biudžeto.

11 pav. LR nacionalinio biudžeto išlaidų ir pajamų santykis su BVP 1997 - 2006 m, %

Pagrindines savo funkcijas valstybė gali atlikti išleisdama maždaug 10 procentų bendrojo vidaus produkto. [24] Taigi galime teigti, jog visu analizuojamu laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto išlaidos buvo dvigubai didesnės, nei reikia valstybės funkcijoms vykdyti.

Lyginant LR nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų absoliutinio pokyčio, kitimo tempo ir pokyčio tempo rodiklius galime daryti išvadas, kad sparčiai augant nacionalinio biudžeto pajamoms, taip pat sparčiai auga ir valstybės išlaidos. Analizuojamu laikotarpiu valstybės išlaidos vidutiniškai didėdavo 92,69 mln.Lt. daugiau nei valstybės pajamos arba kasmet vidutiniškai padidėdavo 0,3 procentiniais punktais daugiau. Didėjančios LR nacionalinio biudžeto pajamos, tuo pačiu didina ir biudžeto išlaidas.

Galime teigti, kad analizuojamu laikotarpiu Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamos ir išlaidas siejo tiesinė priklausomybė. Tai įrodo nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų reikšmių priklausomybės modelis, bei nustatyti jų ryšiai. Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų 1997 – 2006 metais priežasties – pasekmės ryšių modelis, kur y – nacionalinio biudžeto išlaidų dalis BVP, o x – nacionalinio biudžeto pajamų dalis BVP, yra toks:

$$y = 5,58 + 0,79 x$$

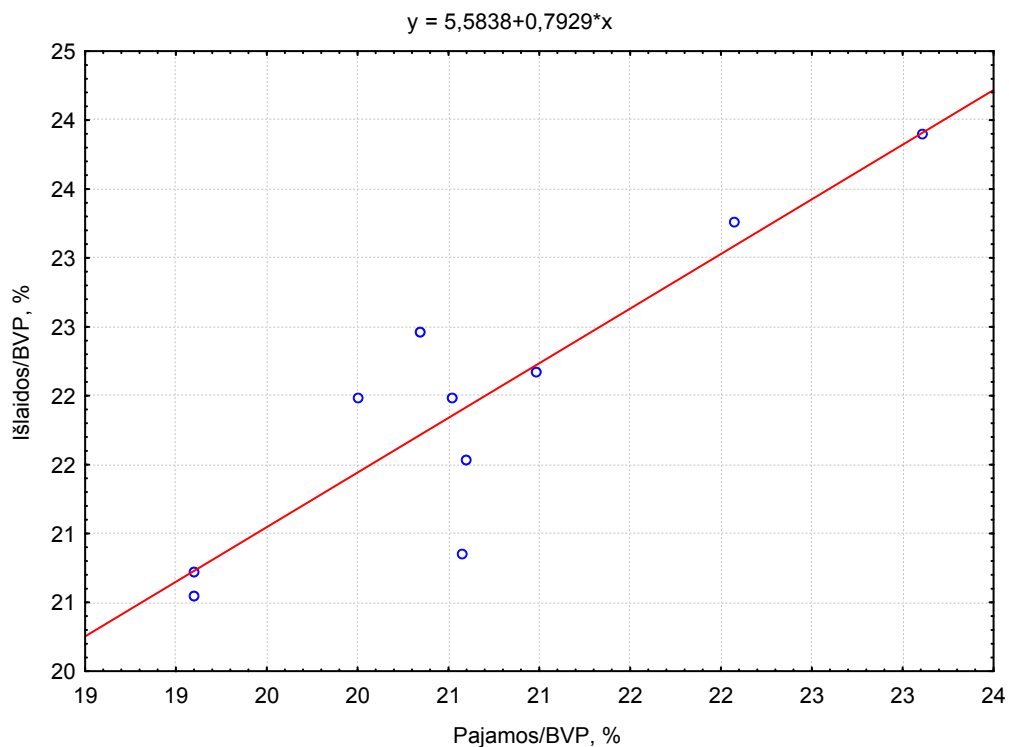
Su SPP „Statistica“ apskaičiuotos modelio reikšmės pateiktos 4 lentelėje.

Apskaičiuotas koreliacijos koeficientas (R) lygus 0,89. Tai rodo, kad ryšiai tarp LR nacionalinio biudžeto pajamų dalies BVP analizuojamu laikotarpiu ir LR nacionalinio biudžeto išlaidų dalies BVP analizuojamu laikotarpiu yra tiesioginiai ir stiprūs.

4 lentelė Nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų modelio reikšmės

Regression Summary for Dependent Variable: ISLAIDOS (abu.sta)						
R= ,89299618 R ² = ,79744217 Adjusted R ² = ,77212244						
F(1,8)=31,495 p<,00050 Std.Error of estimate: ,51944						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(8)	p-level
Intercpt			5,58377862	2,9204	1,911991126	0,092248
PAJAMOS	0,8929962	0,15912174	0,79291494	0,141288	5,612031196	0,000503

Determinacijos koeficientas (R²) lygus 0,79. Tai reiškia, kad LR nacionalinio biudžeto pajamų dalies BVP kitimas 1997 – 2006 metais, LR nacionalinio biudžeto išlaidų dalies BVP pokyčius lėmė 79 %. Likusi šio rodiklio sklaidos dalis tenka modelyje nenagrinėtiems veiksniams ir atsitiktinumui.

12 pav. LR nacionalinio biudžeto pajamų dalies BVP ir išlaidų dalies BVP priklausomybės modelis 1997 – 2006 metais

Statistinio pagrįstumo lygis, t.y. modelio F-kriterijus, yra lygus 31,5. Statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra mažesnė ($F_{0,05; 1; 8}=5,32$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelis yra statistiškai pagrįstas.

Modelio parametro b_1 statistinis pagrįstumo lygis, t.y. jo t-kriterijus yra lygus 5,61, statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra mažesnė ($t_{0,05; 8; }=2,306$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelio parametras yra statistiškai pagrįstas.

Nacionalinio biudžeto pajamų dalies BVP ir išlaidų dalies BVP priklausomybės modelis 1997 – 2006 metais pavaizduotas 12 paveiksle.

Valstybei surenkant vis daugiau pajamų į šalies biudžetą dėl gerėjančio mokesčių surinkimo ir augančios ekonomikos, susidaro palanki padėtis sumažinti valstybės išlaidas. Pagrindinis dalykas, kurį turėtų padaryti šalies valdžia, tai šalies biudžetą planuoti taip, kad LR nacionalinio biudžeto išlaidos būtų lygios arba net mažesnės už jo pajamas. Pagrindinis biudžeto sudarymo principas turėtų būti – išlaidos neviršija pajamų. Biudžeto įstatymas turėtų turėti straipsnį, kad visos perviršinės pajamos ir sutaupytos išlaidos turėtų būti automatiškai nukreiptos skolos mažinimui. Taigi, metų bėgyje neturėtų būti grįžtama ir užsiimama „papildomų pajamų“ persikirstymu. Kita vertus, netgi suplanavus išlaidas reikia metų bėgyje ieškoti taupymo būdų ir visos sutaupytos lėšos turėtų būti skirtos valstybės skolos mažinimui. [9]

2.4. LR nacionalinio biudžeto išlaidos žemės ūkiui

Vertinant nacionalinio biudžeto išlaidas reikėtų įvertinti tų išlaidų tikslumą, efektyvumą ir skaidrumą. Dar prieš skiriant tam tikrą biudžeto išlaidų dalį konkrečiai ūkio šakai ar sektoriui, būtina įvertinti išlaidų efektyvumą – jų sukuriama pridėtinę vertę.

Dažnai teigiama, kad biudžeto lėšos yra panaudojamos ne efektyviai ir netiksliai. Vienas iš tokių nacionalinio biudžeto išlaidų pavyzdžių yra žemės ūkio sektoriui skiriamos išlaidos.

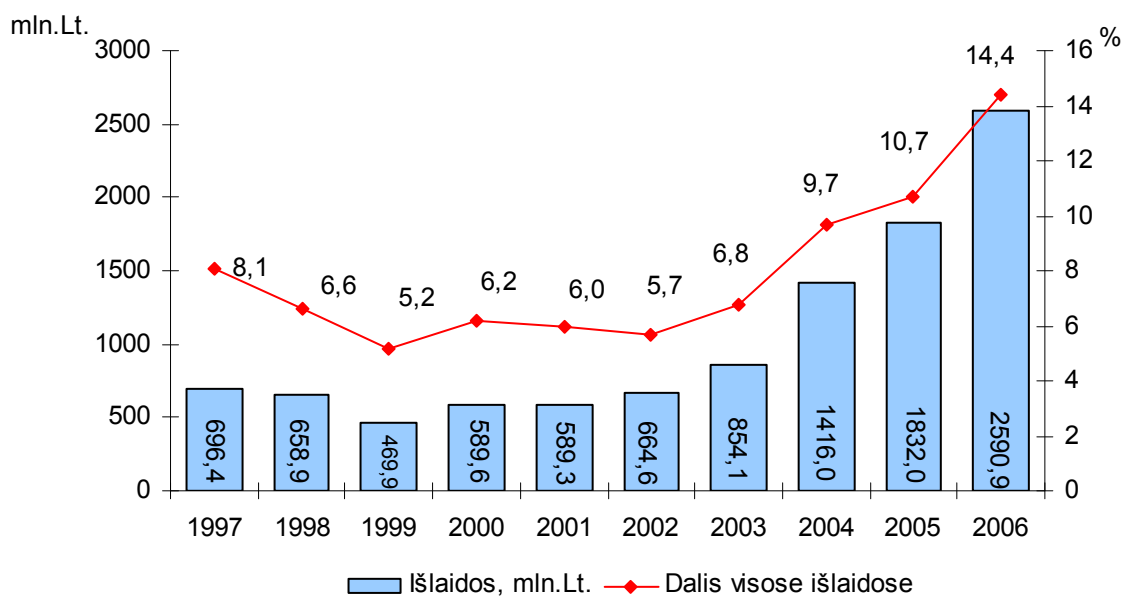
Išlaidos, skirtos žemės ūkiui finansuoti visada buvo priskiriamos prie labai abejotinų. Paskutiniaisiais metais žvelgiant į Lietuvos valstybės biudžetą atrodo, jog jo prioritentinė ūkio sritis yra žemės ūkis. Kalbant apie žemės ūkio sektoriaus finansavimą pirmiausia kyla daug klausimų dėl pačio finansavimo tikslumo. Nė viena kita ūkio sritis negauna tokios didžiulės paramos verslui plėtoti, net nekalbant apie tai, jog kitos ūkio šakos negauna milžiniškų išmokų iš Europos Sąjungos ir valstybės biudžeto. Tokia neproporcingai didelė parama šiai verslo sričiai yra nesuderinama su jokia Lietuvos konkurencingumo strategija. Žemės ūkis Lietuvoje iš tiesų naudojasi ypatingai privilegijuota padėtimi. [14]

Šioje darbo dalyje įvertinome nacionalinio biudžeto išlaidas žemės ūkio sektoriui, jų tikslingumą ir efektyvumą.

Remdamiesi 1997 – 2006 metų duomenimis, nustatėme, kaip išlaidų žemės ūkiui didėjimas (išreikštas žemės ūkio išlaidų dalimi bendrajame vidaus produkte) veikia kelis rezultatinus rodiklius: žemės ūkio bendrosios produkcijos pokyčius, bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkio sektoriuje užimtų gyventojų dalį, bendrame šalies užimtų gyventojų skaičiuje.

Pirmajai priklausomybei išsiaiškinti, reikia apskaičiuoti žemės ūkio bendrosios produkcijos dalį bendrajame vidaus produkte bei žemės ūkiui skirtų išlaidų dalį bendrajame vidaus produkte.

Išlaidos, skirtos žemės ūkiui 1997 – 2006 metais, pavaizduotos 13 paveiksle. Nacionalinio biudžeto asignavimų dalis, tenkanti žemės ūkiui sparčiai pradėjo didėti nuo 2003 metų. Lyginant 2003 metus su 2002 metais, žemės ūkiui skirtų išlaidų dalis, nacionalinio biudžeto struktūroje, padidėjo 1,1 procentiniu punktu. 2004 metus palyginus su 2003 metais, išlaidų dalis padidėjo 2,9 procentiniais punktais. 2005 metus palyginus su 2004 metais – 1,0 procentiniu punktu. 2006 metus palyginus su 2005 metais – 3,7 procentiniais punktais. Per visą analizuojamą laikotarpį, nacionalinio biudžeto išlaidos, skirtos žemės ūkiui, padidėjo 1894,5 mln.Lt. arba 6,3 procentiniais punktais bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje.

13 pav. Išlaidos žemės ūkiui iš nacionalinio biudžeto

Šaltiniai: [16; 17; 18; 19]

Taigi, nacionalinio biudžeto išlaidos, tenkančios žemės ūkiui finansuoti, per analizuojamą laikotarpį išaugo beveik keturis kartus. Tokią situaciją lėmė milžiniškos Europos

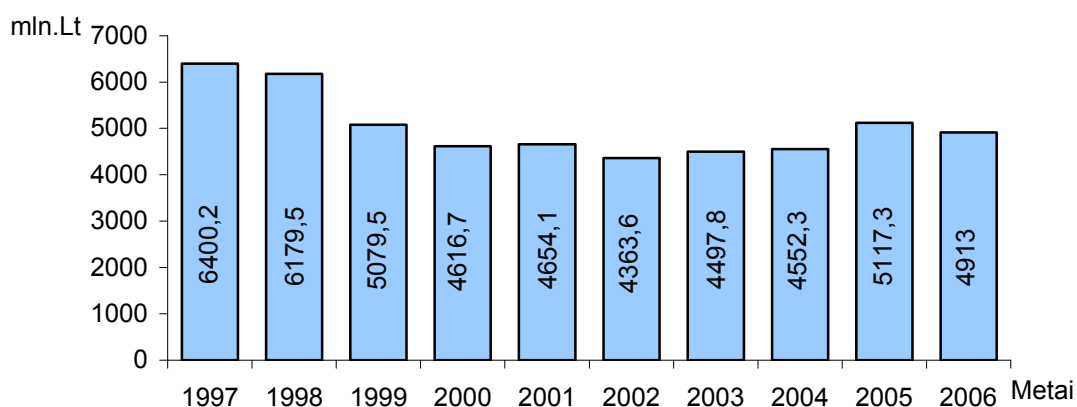
sąjungos paramos atėjimas 2004 metais., kurios labai didelė dalis atiteko žemės ūkiui. Didelė dalis žemės ūkiui skiriamų pinigų pagal ES potvarkius ir negalėtų būti skiriami niekam kitam. Tačiau dalis žemės ūkiui skiriamų pinigų ateina ne iš ES fonų, bet iš mokesčių, surenkamų Lietuvoje. [9] Neskaitant to, kad žemės ūkis gauna ES paramą, taip pat jam suteikiamos didžiulės lengvatoms, tokios kaip galimybė nemokėti pelno ir gyventojų pajamų mokesčio, jam taikomas lengvatinis PVM tarifas, lengvatinis žemės ūkio mokestis, degalai parduodami be akcizų. Dėl visų šių teikiamų lengvatų biudžetas kasmet praranda dideles pinigų sumas, kurias būtų galima skirti kitoms valstybės funkcijoms vykdyti.

Žemės ūkiui skirtų išlaidų dalį bendrajame vidaus produkte, apskaičiuojame kaip santykį tarp išlaidų žemės ūkiui ir bendrojo vidaus produkto. Gauti rezultatai, pateikti 5 lentelėje.

5 lentelė. Žemės ūkiui skirtų išlaidų dalis ir žemės ūkio bendroji produkcija BVP, %

Metai	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Žemės ūkiui skirtų išlaidų dalis BVP, %	1,74	1,47	1,08	1,29	1,21	1,28	1,50	2,26	2,57	3,16
Žemės ūkio bendroji produkcija BVP, %	16,00	13,82	11,63	10,11	9,58	8,40	7,92	7,27	7,17	6,00

Žemės ūkiui skirtų išlaidų dalis šalies bendrajame vidaus produkte didžiausia buvo 2006 metais, mažiausia 1999 metais. Lyginant šiuos metus, žemės ūkiui skirtų išlaidų dalis bendrajame vidaus produkte išaugo 2,06 procentiniais punktais.

14 pav. Bendroji žemės ūkio produkcija 1997 - 2006 metais, mln.Lt.

Šaltinis: [4]

Pirmajai priklausomybei išreikšti, taip pat turime apskaičiuoti žemės ūkio bendrosios produkcijos apimtis šalies bendrajame produkte. Šis rodiklis apskaičiuojamas kaip žemės ūkio bendrosios produkcijos (14 paveikslas) ir bendrojo šalies vidaus produkto santykis. Gauti rezultatai pateikiami 5 lentelėje.

Visu analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu, žemės ūkio bendrosios produkcijos dalis šalies bendrajame vidaus produkte mažėjo. Jei 1997 metais žemės ūkio bendroji produkcija BVP sudarė 16,00 procentų, tai 2006 metais jau tik 6,00 procentų (sumažėjo 10,00 procentinių punktų).

Turint žemės ūkiui skirtų išlaidų dalį bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkio bendrosios produkcijos apimtis bendrajame vidaus produkte galime nubraižyti šių rodiklių priklausomybės modelį, bei nustatyti jų ryšius.

Žemės ūkio išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkio bendrosios produkcijos bendrajame vidaus produkte Lietuvoje 1997 – 2006 metais priežasties – pasekmės ryšių modelis yra toks:

$$y = 13,982 - 2,386x$$

Modelio reikšmės pateiktos 6 lentelėje.

6 lentelė Žemės ūkio išlaidų dalies BVP ir žemės ūkio bendrosios produkcijos BVP modelio reikšmės

Regression Summary for Dependent Variable: VAR2 (abu.sta)						
R= ,51374530 R ² = ,26393423 Adjusted R ² = ,17192601						
F(1,8)=2,8686 p<,12878 Std.Error of estimate: 2,9003						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(8)	p-level
Intercpt			13,98224775	2,639596258	5,297116068	0,000730929
VAR1	-0,5137453	0,303328569	-2,38599567	1,408753811	-1,69369243	0,128775999

Apskaičiuotas koreliacijos koeficientas (R) lygus 0,51. Tai rodo, kad ryšiai tarp žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkio bendrosios produkcijos bendrajame vidaus produkte yra vidutinio stiprumo.

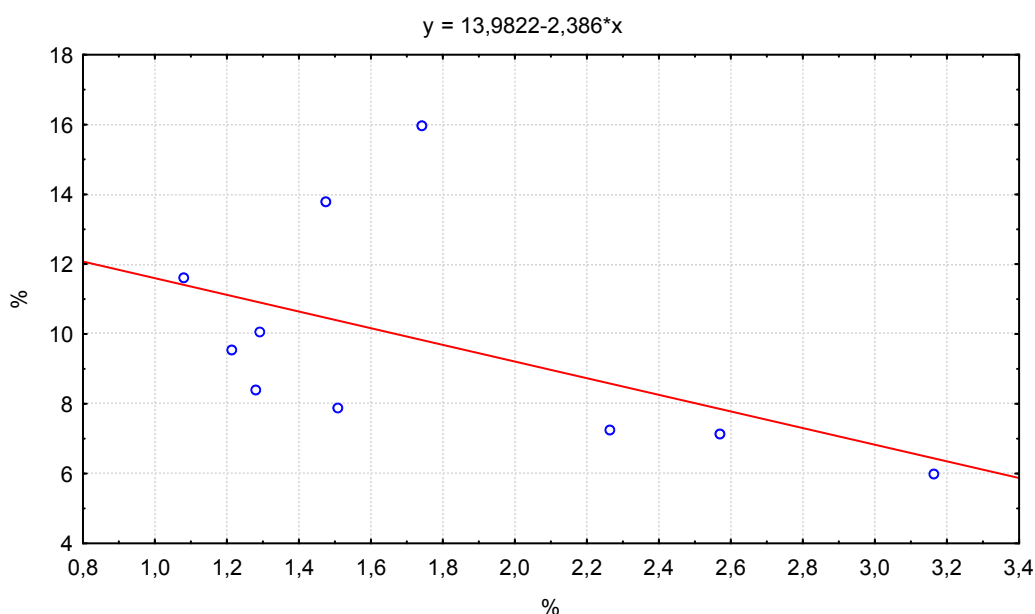
Determinacijos koeficientas (R²) lygus 0,26. Tai reiškia, kad žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalis bendrajame vidaus produkte kitimas, žemės ūkio bendrosios produkcijos bendrajame vidaus produkte pokyčius lėmė 26 procentais. Likusi šio rodiklio sklaidos dalis tenka modelyje nenagrinėtiems veiksniams ir atsitiktinumui.

Statistinio pagrįstumo lygis, t.y. modelio F-kriterijus, yra lygus 2,86. Statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra didesnė ($F_{0,05; 1; 8}=5,32$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelis yra statistiškai nepagrįstas.

Modelio parametro b_1 statistinis pagrįstumo lygis, t.y. jo t-kriterijus yra lygus 5,29, statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra mažesnė ($t_{0,05; 8; }=2,306$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelio parametras yra statistiškai pagrįstas.

Taigi Lietuvoje 1997 – 2006 metais žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalis BVP didėjo, o žemės ūkio bendrosios produkcijos dalis BVP mažėjo – atvirkštinė priklausomybė. Turėtų būti atvirkščiai – šakos intensyvinimas, turėtų duoti didesnę ekonominę efektyvumą.

Rodiklių priklausomybės modelis pavaizduotas 15 paveiksle.

15 pav. Žemės ūkio išlaidų dalies BVP ir žemės ūkio bendrosios produkcijos BVP priklausomybės modelis Lietuvoje 1997 – 2006 metais

Antrajai priklausomybei išreikšti, žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame šalies užimtų gyventojų skaičiuje, turime apskaičiuoti žemės ūkyje užimtų gyventojų dalį, bendrame šalies užimtų gyventojų skaičiuje 1997 – 2006 metais. Rodiklis apskaičiuojamas, kaip žemės ūkyje užimtų gyventojų santykis su užimtais gyventojais šalyje. Gauti duomenys, pateikiami 7 lentelėje.

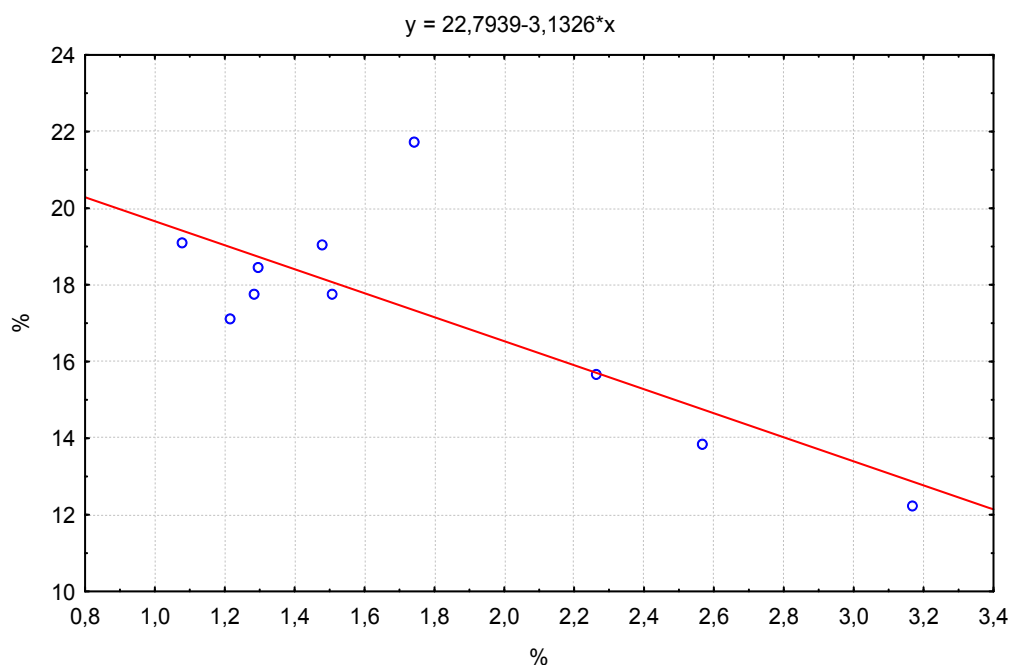
1997 – 2006 metų laikotarpiu žemės ūkyje užimtų gyventojų skaičius smarkiai sumažėjo. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, žemės ūkyje užimtų šalies gyventojų sumažėjo 179,1 tūkst. Užimtų gyventojų žemės ūkyje dalis, bendroje šalies užimtų gyventojų struktūroje 1997 metais buvo 21,75 procento, o 2006 metais jau tik 12,27 procento. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, šis rodiklis sumažėjo 9,48 procentiniais punktais.

7 lentelė Žemės ūkyje užimtų gyventojų skaičius 1997 – 2006 metais

Metai	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Užimtieji gyventojai šalyje, tūkst.*	1669,2	1489,4	1456,5	1397,8	1351,8	1405,9	1438,0	1436,3	1473,9	1499,0
Iš jų žemės ūkyje, tūkst.*	363,0	284,0	278,8	258,1	231,3	249,8	255,5	225,6	204,2	183,9
Iš jų žemės ūkyje, %	21,75	19,07	19,14	18,46	17,11	17,77	17,77	15,71	13,85	12,27

*Šaltiniai: [16; 17; 18; 19; 20]

Žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame šalies užimtų gyventojų skaičiuje priklausomybė pavaizduota 16 paveiksle.

16 pav. Žemės ūkio išlaidų dalies BVP ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame užimtų gyventojų skaičiuje priklausomybės modelis Lietuvoje 1997 – 2006 metais

Žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame šalies užimtų gyventojų skaičiuje 1997 – 2006 metais Lietuvoje priežasties – pasekmės ryšių modelis yra toks:

$$y = 22,79 - 3,13x$$

Modelio reikšmės pateiktos 8 lentelėje.

Koreliacijos koeficientas (R) yra lygus 0,78. Galima teigti, jog ryšiai tarp iš nacionalinio biudžeto žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies BVP ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame užimtų gyventojų skaičiuje yra stiprūs.

Determinacijos koeficientas (R^2) yra lygus 0,61. Tai rodo, jog žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies BVP kitimas žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame užimtų gyventojų skaičiuje pokyčius lemia 61 procentu. Likusi šio rodiklio sklaidos dalis tenka modelyje nenagrinėtiems veiksniams ir atsitiktinumui.

Statistinio pagrįstumo lygis, t.y. modelio F-kriterijus, yra lygus 12,66. Statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra mažesnė ($F_{0,05; 1; 8}=5,32$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelis yra statistiškai pagrįstas.

Modelio parametro b_1 statistinis pagrįstumo lygis, t.y. jo t-kriterijus yra lygus 13,81, statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra mažesnė ($t_{0,05; 8; }=2,306$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelio parametras yra statistiškai pagrįstas.

8 lentelė Žemės ūkio išlaidų dalies BVP ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame užimtų gyventojų skaičiuje modelio reikšmės

Regression Summary for Dependent Variable: VAR2 (abu.sta)						
R= ,78279980 R ² = ,61277552 Adjusted R ² = ,56437246						
F(1,8)=12,660 p<,00742 Std.Error of estimate: 1,8126						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(8)	p-level
Intercpt			22,79389793	1,649651474	13,81740222	7,27123E-07
VAR1	-0,7827998	0,220006954	-3,13259388	0,880419797	-3,55806843	0,007421589

Nustatėme ryšius tarp iš nacionalinio biudžeto žemės ūkiui tenkančių išlaidų dalies BVP ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies bendrame šalies užimtų gyventojų skaičiuje. 1997 – 2006 metų laikotarpiu tarp žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies šalies užimtų gyventojų skaičiuje nustatyta atvirkštinė priklausomybė, kuomet vieno kintamojo reikšmių kitimas (išlaidų žemės ūkiui) – didėjimas, sąlygoja atvirkščią priklausomo kintamo reikšmių pokytį (žemės ūkyje užimtų gyventojų) – mažėjimą.

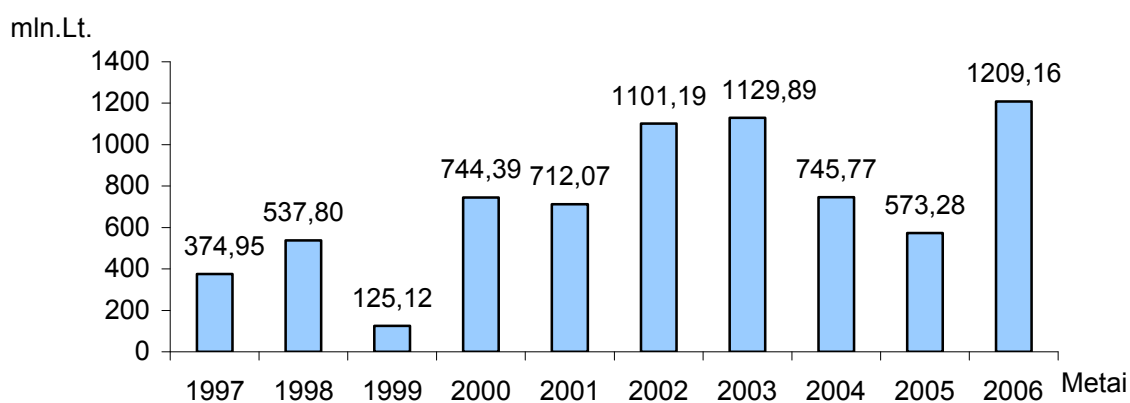
Šie skaičiavimai įrodo, jog iš nacionalinio biudžeto žemės ūkiui skiriamos išlaidos nėra tikslingos, efektyvios ir pagrįstos. Žemės ūkyje dirbančių skaičius nuolatos mažėja, jie kuria vis mažiau bendrojo vidaus produkto, o žemės ūkiui skiriamų biudžeto asignavimų dalis BVP vis didėja. Paskutiniaisiais analizuojamo laikotarpio metais (2006 metai) žemės ūkyje dirbo 12 % darbo jėgos ir ji sukūrė tikrai 6 % bendrojo vidaus produkto. Likusioje ekonomikoje tais pačiais metais,

atitinkamai, dirbo 88 % darbo jėgos, kuri sukūrė 94 % bendrojo vidaus produkto. Taigi vidutinis darbo našumas likusioje ekonomikoje yra daugiau nei 2 kartus didesnis nei žemės ūkyje.

3. LR BIUDŽETO DEFICITAS IR VALSTYBĖS SKOLA

3.1. LR biudžeto deficito kitimo tendencijos

Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR Vyriausybės nacionalinio biudžeto išlaidos visuomet viršijo nacionalinio biudžeto pajamas. Taigi LR Vyriausybė dar neturėjo perteklinio biudžeto – visuomet susidarydavo biudžeto deficitas. Biudžeto deficito dydžiai 1997 – 2006 metais, pavaizduoti 17 paveiksle.

17 pav. LR nacionalinio biudžeto deficitas 1997-2006 m, mln.Lt.

Šaltiniai [17; 18; 19]

Per analizuojama laikotarpį didžiausias LR nacionalinio biudžeto deficitas buvo 2006 metais – 1209,16 mln.Lt., mažiausias 1999 metais – 125,12 mln.Lt. Lyginant 2006 metus su 1997 metais biudžeto deficitas buvo daugiau nei 3 kartus didesnis.

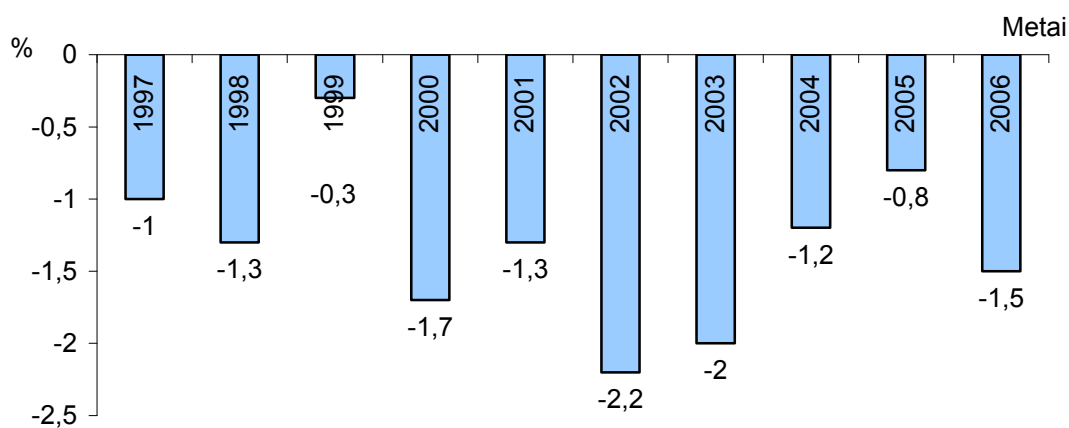
Turint omenyje tai, kad šalies ekonomika pastaruoju metu vystosi labai sparčiai, nacionalinio biudžeto pajamos auga - analizuojamu laikotarpiu kasmet vidutiniškai padidėdavo po 8,24 procentus, kyla klausimas dėl ko vis dėlto susidaro biudžeto deficitas. Teorija teigia, kad biudžeto deficitą sąlygoja pajamų surinkimo problemos, pernelyg didelės išlaidos ar netinkama kontrolė.

1997 metais pavyko sumažinti biudžeto deficitą, tačiau 1998 metais jis ir vėl padidėjo. Lyginant 1998 metus su 1997 metais, nacionalinio biudžeto deficitas, palyginus su BVP, padidėjo 0,3 procentiniais punktais (18 paveikslas).

Iki 1999 metų svarbiausia biudžeto deficito priežastimi išskiriamas netobulus mokesčių administravimas. Lietuvos valstybės mokesčių sistema neskatino legalaus verslo plėtros. Todėl egzistavo nepakankamo mokesčių surinkimo problema. Šios priežastys sąlygojo biudžeto

deficito didėjimą. Nesugebant surinkti mokesčių iš šešėlinio verslo, didinama mokesčių našta kitiems ūkio subjektams, dažnai net neatsižvelgiant į jų finansines galimybes.

Pagal Finansų ministerijos paruoštą programą, nuo 1999 metų šalies biudžetas turėjo būti subalansuotas. Tačiau prasidėjusi Rusijos krizė sustabdė Lietuvos ekonomikos augimą. Pasidarė nebeįmanoma surinkti planuotų biudžeto pajamų. Deficitas didėjo ir dėl mokesčių surinkimo mechanizmo trūkumų šalies viduje, gyventojų perkamosios galios mažėjimo, tai mažino mokestines pajamas iš pridėtinės vertės mokesčių (PVM) ir akcizų. Staiga išaugus bedarbystei, padidėjo išlaidos socialinei apsaugai. Taigi ir 1999 metų biudžetas tapo deficitiniu. Pastebėtina tai, kad 1999 metų nacionalinio biudžeto deficitas iš tiesų buvo pats mažiausias visu analizuojamu laikotarpiu ir greičiausiai, jei ne Rusijos krizė, šalies vyriausybei būtų pavykę subalansuoti tų metų biudžetą.

18 pav. LR nacionalinio biudžeto deficitas, palygintas su BVP 1997-2006 m, %

Apskritai 1999 – 2001 metais valstybė vykdė griežtą fiskalinę politiką, kuri rėmėsi taupymo ir išlaidų mažinimo politiką.

Tačiau dėl to pasireiškė gerai žinomas iš ekonomikos teorijos taupymo paradoksas – valstybės išlaidų nuolatinis mažinimas leido subalansuoti biudžetą tam tikru einamuoju laikotarpiu, tačiau ilgesniu periodu ši priemonė ėmė veikti visą biudžetą, taupant, t.y. mažinant išlaidas, ilgainiui ima mažėti ir pajamos. Besaikis taupymas yra nuosmukį lemiantis veiksnys: reikia skatinti ekonomikos augimo svertus, o ne perdėtai taupyti. [12]

1999 – 2001 metais vyriausybės vykdoma griežta fiskalinė politika nedavė teigiamų rezultatų. Biudžeto deficito nepavyko panaikinti. Lyginant 2000 metus su 1999 metais, biudžeto deficitas buvo 619,27 mln.Lt arba 1,4 procentiniu punktu, palyginus su BVP, didesnis, lyginant 2001 metus su 1999 metais, biudžeto deficitas buvo 586,95 mln.Lt arba 1,0 procentiniu punktu, palyginus su BVP, didesnis.

2001 – 2005 metais Lietuvoje vyko spartus ekonomikos augimas. Sparčiai pradėjo augti nacionalinio biudžeto pajamos, tačiau ir šiuo laikotarpiu šalies vyriausybė nesugebėjo subalansuoti nacionalinio biudžeto – biudžeto išlaidos viršijo pajamas. Didžiausias biudžeto deficitas buvo 2002 ir 2003 metais, šiais metais nacionalinio biudžeto deficitas, palygintas su BVP, atitinkamai buvo 2,2 ir 2,0 procentai. Pastebėtina tai, kad nors šalies vyriausybei šiuo laikotarpiu nepavyko subalansuoti nacionalinio biudžeto, biudžeto deficitą pavyko sumažinti. Lyginant 2005 metus su 2002 metais, nacionalinio biudžeto deficitas sumažėjo 527,90 mln.Lt arba 1,4 procentiniais punktais, palyginus su BVP.

2006 metų biudžetas buvo didžiausias per visą analizuojamą 1997 – 2006 metų laikotarpį. Nors nacionalinio biudžeto pajamos augo, biudžeto deficitas buvo 1209,16 mln.Lt, palyginus su 2005 metais padidėjo 635,87 mln.Lt arba 0,6 procentiniais punktais, palyginus su BVP. Taigi net ir augant ekonomikai, o dėl to augant ir valstybės pajamoms, pajamų nebeužtenka ir tenka skolintis.

Taigi, dėl ko susidaro deficitas, jei nacionalinio biudžeto pajamos nuolat auga.

Teigiama, kad viena iš priežasčių yra sumažintas gyventojų pajamų mokestis. Tačiau 2006 metais sumažinus gyventojų pajamų mokesťį, jo surinkta daugiau nei buvo planuota (planuota – 1885145, surinkta – 2038405 tūkst.Lt.). Sumažėjęs gyventojų pajamų mokestis padidina socialinio draudimo biudžetą ir gerina pridėtinės vertės mokesčio surinkimą. Be to sumažėjęs gyventojų pajamų mokestis, pastebimai sumažino šešėlinės ekonomikos apimtis. Taigi, mokesčių mažinimas, leidžia pajamas ne mažinti, o didinti. [9]

Jei ne pajamų mažėjimas, belieka kita biudžeto deficito priežastis – pernelyg didelės biudžeto išlaidos.

„Lietuvos laisvosios rinkos instituto“ prezidento R.Šimašiaus teigimu, lėšos, skiriamos švietimui bei sveikatos apsaugai yra pakankamos ir jų nereikia didinti. Tiesiog reikia pertvarkyti pačias sveikatos apsaugos bei švietimo sistemas, tuos pačius pinigus panaudojant efektyviau, leidžiant savo gerą darbą padaryti konkurencijai, pritraukiant privačių lėšų (kurios, beje, šandien pritraukiamos tik nelegalių mokėjimų pavidalu) su tais pačiais valdiškais resursais galima nuveikti daug daugiau.

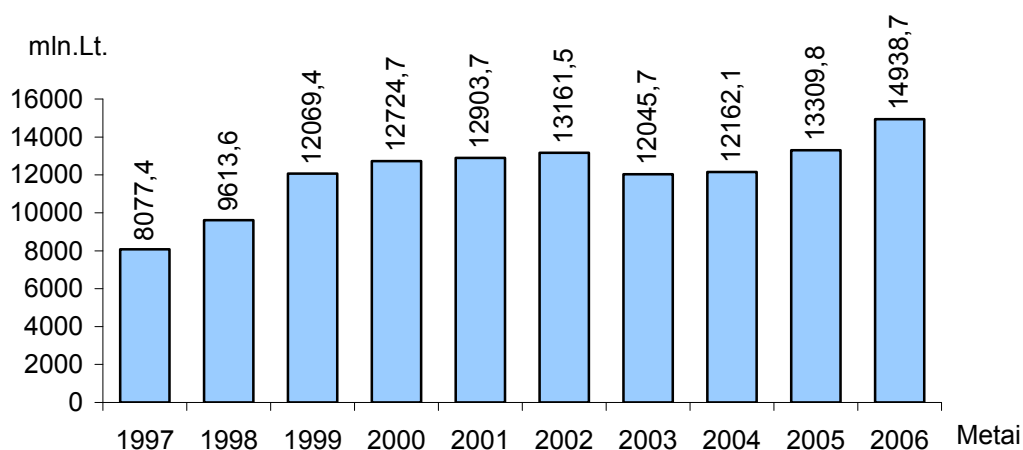
Verta pažymėti, kad biudžeto deficitą sąlygoja ir per didelės išlaidos, skiriamos Lietuvos žemės ūkiui. Žvelgiant į Lietuvos valstybės biudžetą atrodo, jog pagrindinė jo sritis yra žemės ūkis. Nors žemės ūkis niekada nebus svarbiausia šalies ūkio šaka, jam iš nacionalinio biudžeto pastaraisiais metais skiriama daugiau nei 10 procentų visų biudžeto asignavimų.

Dar biudžetas sunaudojamas socialinėms išmokoms mokėti. Dalis jų, beje, keliauja akivaizdžiai pro šalį. Po truputį nuolat auga ir valstybės aparatas. 650 milijonų suvalgo palūkanų už senas valstybės skolas mokėjimas. Valstybės skolos šandien vienam Lietuvos gyventojui jau

„prikaupta“ už 4000 litų, o biudžeto deficitas kaip tik ir yra tas įrankis, kuris ją ir toliau augina.
[10]

3.2. Valstybės skolos dydžio pokyčiai ir priežastys

Taigi, kad ir kiek didėtų LR nacionalinio biudžeto pajamos, pinigų valstybės funkcijoms vykdyti trūko, trūksta ir artimiausiu metu truks. Yra keletas būdų kaip panaikinti lėšų trūkumą. Šalies vyriausybė gali didinti mokesčius, tačiau kuo didesni nustatomi mokesčių tarifai, tuo labiau išryškėja vengimas juos mokėti. Kitas būdas didinti vienų sričių finansavimą, kitų sąskaita, tačiau ir tai susilauktų tik neigiamos tam tikrų visuomenės sluoksnių reakcijos. Aišku būtų nepatenkinti tie, kuriems valstybės finansavimas būtų sumažintas. Taigi nei vienas, nei kitas būdas nesulauktų visuomenės pritarimo, todėl pasirenkamas biudžeto deficitas, kitaip tariant, valstybės skolinimasis, užkraunant mokesčius ne dabartinėms, o ateities kartoms.

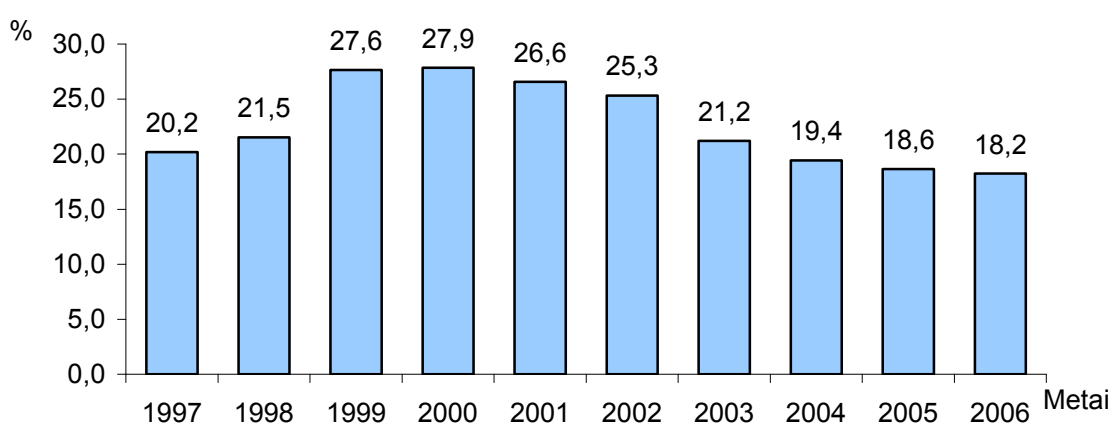

19 pav. Valstybės skola 1997-2006 m., mln.Lt.

Šaltiniai: [28; 29; 30; 21; 32; 33; 34]

Nuo 1997 metų iki 2002 metų valstybės skola nuolat didėjo (19 paveikslas). Lyginant 2002 metus su 1997 metais, valstybės skola išaugo 5084,1 mln.Lt. arba 1,63 karto. 2003 metais ir 2004 metais valstybės skola vėl sumažėjo. Lyginant 2003 metus su 2002 metais, valstybės skola sumažėjo 1115,8 mln.Lt. arba 8,48 procentais, lyginant 2004 metus su 2002 metais, valstybės skola sumažėjo 999,4 mln.Lt arba 7,59 procentais. 2005 metais ir 2006 metais valstybės skola vėl išaugo. Lyginant 2006 metus su 2004 metais, valstybės skola padidėjo 2776,6 mln.Lt. arba 22,83 procentais. Per visą analizuojamą laikotarpį, t.y., lyginant 2006 metus su 1997 metais, valstybės skola išaugo 6861,3 mln.Lt arba 1,85 karto.

Nors valstybės skola per analizuojamą laikotarpį augo, tačiau procentinė jos dalis bendrajame vidaus produkte sumažėjo (20 paveikslas). Nuo 1997 metų valstybės skolos santykis su BVP pradėjo didėti ir 2000 metais pasiekė 27,9 procentus. Lyginant 2000 metus su 1997 metais, valstybės skolos dalis bendrajame vidaus produkte išaugo 7,7 procentiniais punktais. Tačiau jau nuo 2001 metų valstybės skolos procentinė dalis BVP pradėjo mažėti ir 2006 metais pasiekė 18,2 procentus – mažiausią dalį per visą analizuojamą laikotarpį. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, valstybės skola palyginus su bendruoju vidaus produktu, sumažėjo 2,0 procentiniais punktais, o lyginant 2006 metus su 2002 metais, valstybės skolos procentinė dalis bendrajame vidaus produkte sumažėjo 9,7 procentiniais punktais.

**20 pav. Lietuvos valstybės skola, palyginta su BVP
1997-2006 m., %**

1999 metais bendra šalies makroekonominė situacija pablogėjo. Dėl Rusijos krizės poveikio bei sumažėjusios prekių ir paslaugų paklausos vidaus rinkoje bendrasis šalies vidaus produktas taip pat sumažėjo. Užsienio prekyba patyrė nuosmukį. Valstybės biudžetas nebuvo įvykdytas, išaugo šalies deficitas, o tuo pačiu ir valstybės skola, bei procentinė jos dalis bendrajame vidaus produkte.

2000 metus, palyginus su 1999 metais makroekonominė situacija Lietuvoje pagerėjo. Išaugo šalies bendrasis vidaus produktas, pradėjo atsigauti šalies užsienio prekyba. Šalies skola palyginus su bendruoju vidaus produktu padidėjo tik 0,1 procentiniu punktu. Labai svarbus veiksnys, įtakoiantis šalies makroekonominį stabilumą, buvo 2000 metais LR Vyriausybės ir Tarptautinio Valiutos Fondo pasirašytas Ekonominės politikos memorandumas. Šio susitarimo tikslas – nuosekliai mažinti einamosios sąskaitos deficitą, šalies fiskalinį deficitą, padėti pamatus stabiliam ekonomikos augimui. [29]

2001 metais šalies ekonomika dar labiau atsigavo, pradėjo mažėti valstybės skola, palyginta su bendruoju vidaus produktu. Pagrindinės to priežastys – dar labiau, palyginus su 2000 metais, išaugęs bendrasis vidaus produktas, sumažėjęs šalies biudžeto deficitas.

Augant biudžeto deficitui 2002 metais, valstybės skola didėjo, tačiau jos procentinė dalis bendrajame vidaus produkte ir toliau mažėjo. Lyginant 2002 metus su 2001 metais, valstybės skolos santykis su BVP sumažėjo 1,3 procentiniais punktais. Šiais metais buvo ieškoma būdų ne skolai mažinti, nes buvo numatoma, kad šalies skola ir toliau didės, bet būdų kaip sulėtinti skolos didėjimą. Kaip teigia teorija, yra du būdai kaip sulėtinti skolos didėjimą – mažinti išlaidas arba didinti pajamas. Kadangi tuo metu buvo siekiama sumažinti atskirų mokesčių tarifus, taip pat privatizuojant turtą mažėjo valstybės mokestinės pajamos, tai neišvengiamai reikėjo mažinti biudžeto išlaidas.

2003 metais valstybės skolą pavyko sumažinti. Lyginant 2003 metus su 2002 metais valstybės skola sumažėjo 8,48 procentais, o valstybės skola, palyginta su bendruoju vidaus produktu sumažėjo 4,1 procentiniu punktu. Apskritai 2003 metai Lietuvoje buvo išskirtinio ekonominio augimo ir didėjančio finansinio stabilumo metai. Šalies ekonomikos augimas buvo vienas sparčiausių pasaulyje.

2004 metais Lietuvos valstybės skola buvo viena mažiausių tarp Europos sąjungos šalių. 2004 metus palyginus su 2003 metais valstybės skola padidėjo 116,4 mln.Lt. Spartus Lietuvos ekonomikos augimas lėmė, kad net didėjant skolai, jos santykis su bendruoju vidaus produktu vis mažėjo. Lyginant 2004 metus su 2003 metais, skolos santykis su bendruoju vidaus produktu sumažėjo 1,8 procentinio punkto.

Per 2005 metus valstybės skola, lyginant su 2004 metais, padidėjo 1147,7 mln.Lt ir buvo 13309,8 mln.Lt. Finansų ministerijos duomenimis, nors valstybės skola išaugo, tačiau ji buvo mažesnė, nei prognozuota. Lyginant 2005 metų ir 2004 metų valstybės skolos su BVP santykį, jis sumažėjo 0,8 procentinio punkto. Tokius skolos pokyčius lėmė didesnės pajamų įplaukos į biudžetą bei mažesnis valstybės biudžeto deficitas. 2005 metais Lietuvos valstybės skola ir toliau išliko viena iš mažiausių tarp Europos sąjungos šalių. Valstybės skolos santykio su BVP mažėjimą lėmė šalies ekonomikos augimas, šešėlinės ekonomikos mažėjimas šalyje – surenkama daugiau mokesčių į biudžetą.

2006 metais valstybės skola ir toliau augo. Lyginant 2006 metus su 2005 metais, valstybės skola išaugo 1628,9 mln Lt. arba 12,24 procento. Tačiau valstybės santykis su BVP 2006 metais dar labiau sumažėjo. Lyginant 2006 metus su 2005 metais, valstybės skolos santykis su bendruoju vidaus produktu sumažėjo 0,4 procentiniu punktu. Tai lėmė augantis šalies bendrasis vidaus produktas.

LR Nacionalinio biudžeto pajamos sparčiai auga kiekvienais metais, deja biudžeto išlaidos auga taip pat sparčiai. Lietuvos Vyriausybė nesugeba subalansuoti šalies biudžeto – panaikinti deficitą. Vyriausybė linkusi išlaidauti, ir trūkstamas biudžeto lėšas pasiskolinti. Tačiau taip elgdamasi, ji orientuojasi tik į trumpalaikius sprendimus ir visiškai nesiorientuoja į ilgalaikius šalies tikslus.

Nors valstybės skolos santykis su BVP kiekvienais metais mažėja, tačiau galime teigti, kad šis rodiklis neatspindi realios situacijos. Valstybės skolos santykio su BVP mažėjimą nulėmė ne pačios valstybės skolos mažėjimas, o sparčiai besivystanti šalies ekonomika ir per analizuojamą laikotarpį augęs šalies BVP.

Šalies Vyriausybė turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad bet kokios deficitinės išlaidos ir skolos kaupimas, gali tapti „našta“ ateities kartoms, nes joms teks mokėti skolos palūkanas, didinant mokesčius. Jau dabar Lietuvai kasmet prireikia virš 600 mln.Lt. skolos palūkanoms padengti ir jei šalies valdžia nesiims griežtų priemonių valstybės skolai mažinti ši suma ateityje dar labiau išaugs.

3.3. Valstybės skolos ir biudžeto deficito rodiklių priklausomybė

Valstybės skolos ir biudžeto deficito rodiklius sieja priklausomybė – didėjant skolai, didėja skolos aptarnavimo išlaidos, tarp kurių pagrindinę dalį sudaro palūkanų mokėjimai, o tai savaime didina biudžeto išlaidas ir, jei nesikeičia biudžeto pajamų lygis, deficitą. [27]

Remdamiesi 1997 – 2006 metų duomenimis, nustatėme biudžeto deficito ir valstybės skolos rodiklių priklausomybę.

Modelio reikšmės pateiktos 9 lentelėje.

9 lentelė Biudžeto deficito ir valstybės skolos modelio reikšmės

Regression Summary for Dependent Variable: VAR2 (abu.sta)						
R= ,57068361 R ² = ,32567978 Adjusted R ² = ,24138975						
F(1,8)=3,8638 p<,08491 Std.Error of estimate: 1694,3						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(8)	p-level
Intercpt			9777,502	1297,646	7,534798	6,7E-05
VAR1	0,570684	0,290327	3,202754	1,629357	1,965655	0,084912

Tiriant, priežasties – pasekmės ryšius tarp biudžeto deficito (x) ir valstybės skolos (y), gavome tokį priežasties pasekmės modelį:

$$y = 9777,502 + 3,202x$$

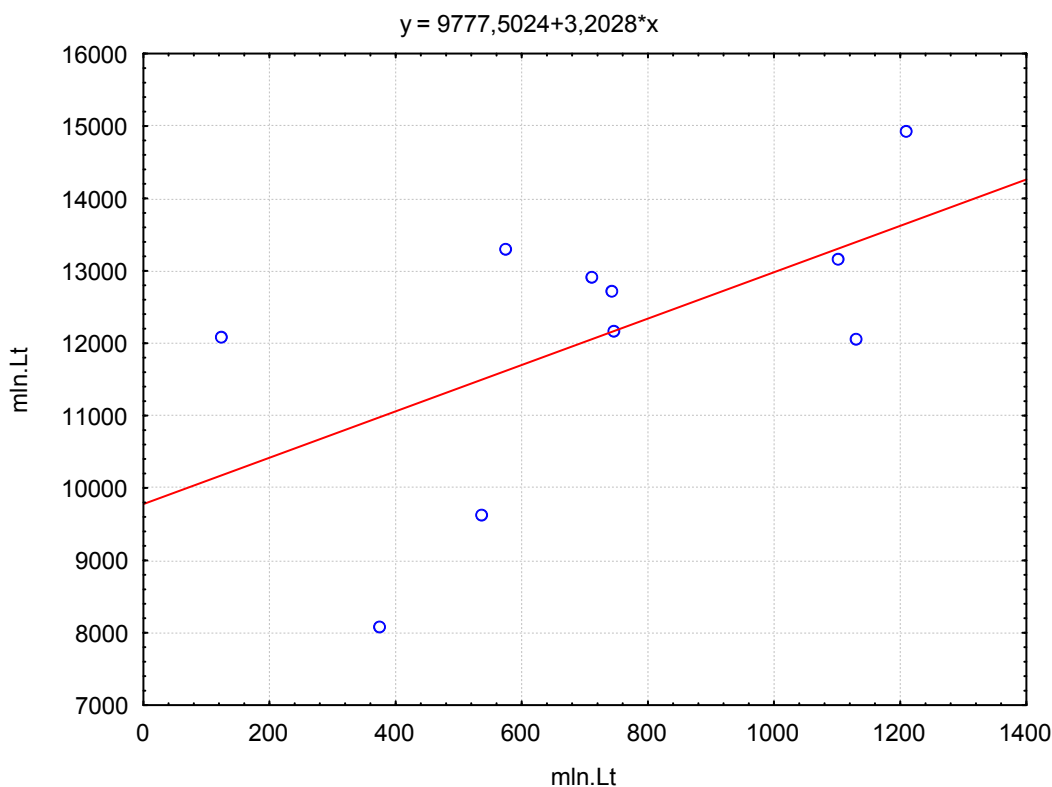
Su SPP “Ststistica” apskaičiuotas koreliacijos koeficientas (R) lygus 0,57. Tai reiškia, jog ryšiai tarp biudžeto deficito ir valstybės skolos yra vidutinio stiprumo.

Determinacijos koeficientas (R^2) – 0,32. Tai reiškia, kad biudžeto deficito kitimas, valstybės skolos pokyčius lėmė 32 procentais. Likusi rodiklio sklaidos dalis tenka nenagrinėtiems veiksniams ir atsitiktinumui.

Statistinio pagrįstumo lygis, t.y. modelio F-kriterijus, yra lygus 3,86. Statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra didesnė ($F_{0,05; 1; 8}=5,32$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelis nėra statistiškai pagrįstas.

Modelio parametro b_1 statistinis pagrįstumo lygis, t.y. jo t-kriterijus yra lygus 7,53, statistinėse lentelėse kritinė jo reikšmė yra mažesnė ($t_{0,05; 8; }=2,306$), vadinasi, 95 proc. tikėtina, kad šis modelio parametras yra statistiškai pagrįstas.

Biudžeto deficito ir valstybės skolos priklausomybės modelis pavaizduotas 21 paveiksle.

21 pav. Biudžeto deficito ir valstybės skolos priklausomybės modelis 1997 – 2006 metais Lietuvoje

Taigi, galime patvirtinti anksčiau minėtą teiginį, kad biudžeto deficitas tiesiogiai susijęs su valstybės skola. Esant deficitiniam biudžetui, valstybei tenka skolintis lėšų savo funkcijoms vykdyti iš vidaus ir užsienio subjektų ir taip susiformuoja tiesioginė valstybės skola. Ji didėja tiek dėl daugelį metų užsitęsusio biudžeto deficito, tiek ir dėl kitų veiksnių.

IŠVADOS

1. Valstybės funkcijų vykdymui būtini atitinkami finansiniai resursai, kurių svarbiausias šaltinis yra valstybės pajamos, surenkamos į biudžetą iš įvairiausių mokesčių. Lietuvos Respublikos biudžeto pajamos skirstomos į mokestines ir nemokestines pajamas, o nuo 2004 metų prie nacionalinio biudžeto pajamų priskiriama ir Europos Sąjungos parama. Per analizuojamą 1997 – 2006 metų laikotarpį paprastosios mokestinės pajamos nacionalinio biudžeto struktūroje sumažėjo 15 procentinių punktų, paprastosios nemokestinės pajamos padidėjo 2,8 procentiniais punktais. Nuo 2004 metų, LR nacionalinį biudžetą papildė pajamos iš Europos Sąjungos paramos, kurios analizuojamu laikotarpiu sudarė daugiau nei 10 procentų nacionalinio biudžeto pajamų.

2. 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto pajamų pokyčio tempai buvo teigiami – nacionalinio biudžeto pajamos didėjo. Analizuojamu laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto pajamos kasmet vidutiniškai padidėdavo 951,90 mln.Lt. 1997 – 2006 metų laikotarpiu, biudžeto pajamos kasmet vidutiniškai sudarydavo po 108,24 procentus nuo nacionalinio biudžeto pajamų 1997 metais, kitaip tariant, kasmet vidutiniškai padidėdavo po 8,24 procentus.

3. Lyginant 2006 metus su 1997 metais pajamų dalis iš pridėtinės vertės mokesčio nacionaliniame biudžete sumažėjo 4,0 procentiniais punktais. Tokį mažėjimą lėmė struktūriniai pajamų pokyčiai, ES parama, taip pat lengvatų panaikinimas. Analizuojamu laikotarpiu gyventojų pajamų mokesčio dalis bendroje biudžeto pajamų struktūroje sumažėjo 11,67 procentiniais punktais. Pokyčius lėmė mažinamas gyventojų pajamų mokesčio tarifas, taikomos lengvatos. Gyventojų pajamų mokesčio mažinimas buvo taikomas, kaip būtina priemonė gyventojų pajamų didinimui užtikrinti ir verslo konkurencingumui išlaikyti. Nors akcizų mokesčių dalis bendroje biudžeto pajamų struktūroje mažėjo, tačiau pačios pajamos, surenkamos iš akcizų mokesčio didėjo. Pagrindinė to priežastis – akcizų tarifų didinimas. Pajamų dalis iš juridinių asmenų pelno mokesčių LR nacionaliniame biudžete analizuojamu laikotarpiu svyravo nuo 2,8 procentų iki 11,4 procentų. Tokį svyravimą lėmė bendros šalies ekonominės situacijos kitimas.

4. Vienas svarbiausių valstybės finansų politikos rodiklių yra per biudžetą perskirstomų pajamų ir išlaidų dalis šalies bendrajame vidaus produkte. Analizuojamu laikotarpiu nepastebimas nacionalinio biudžeto pajamų dalies bendrajame vidaus produkte nei ryškus didėjimas, nei mažėjimas. Šio rodiklio dydis svyruoja nuo 19,1 procento (2000, 2001 metais) iki 23,1 procento (2005 metais). Paprastai bendrajam vidaus produktui šalyje augant, didėja ir valstybės pajamos, o taip pat ir procentinė jų dalis bendrajame vidaus produkte. Analizuojamu

laikotarpiu BVP šalyje augo, tačiau biudžeto pajamų dalis BVP labai svyravo. Galime daryti išvadą, kad Lietuvoje valstybės finansų formavimas yra atsietas nuo bendrojo vidaus produkto.

5. Biudžeto išlaidų paskirstymas, padeda šalies vyriausybei įgyvendinti jai priskiriamas funkcijas, perskirstant nacionalinio biudžeto pajamas tarp šalies gyventojų, ūkio subjektų bei veiklos sričių. Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto išlaidos kasmet vidutiniškai padidėdavo po 1044,59 mln.Lt. Šiuo laikotarpiu nacionalinio biudžeto išlaidos kasmet vidutiniškai sudarydavo po 108,54 procentus nuo nacionalinio biudžeto išlaidų 1997 metais arba kasmet vidutiniškai padidėdavo po 8,54 procentus.

6. Analizuojamu laikotarpiu kito nacionalinio biudžeto išlaidų struktūra. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, išlaidos ekonomikai nacionalinio biudžeto struktūroje padidėjo 8,2 procentiniais punktais, išlaidų dalis socialinei sferai, bendroje išlaidų struktūroje sumažėjo 21,2 procentiniais punktais, kitoms valstybės funkcijoms priskiriamų išlaidų dalis, bendroje nacionalinio biudžeto išlaidų struktūroje, padidėjo 12,6 procentiniais punktais. Tokius biudžeto išlaidų struktūros pokyčius, analizuojamu laikotarpiu, lėmė vyriausybės politika, kuri buvo orientuota į susidariusių socialinių bei ekonominių problemų sprendimą ir neatsižvelgianti į ilgalaikius valstybės tikslus.

7. Pagrindines savo funkcijas valstybė gali atlikti išleisdama maždaug 10 procentų bendrojo vidaus produkto. Analizuojamu laikotarpiu biudžeto išlaidos, palygintos su BVP, mažiausios buvo 2001 metais – 20,6 procentai, didžiausios 2005 metais – 23,1 procentas. Visu analizuojamu laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto išlaidos buvo dvigubai didesnės, nei reikia valstybės funkcijoms vykdyti.

8. Sparčiai augant LR nacionalinio biudžeto pajamoms, taip pat sparčiai auga ir nacionalinio biudžeto išlaidos. Analizuojamu laikotarpiu nacionalinio biudžeto išlaidos vidutiniškai 92,69 mln.Lt. didėdavo daugiau nei biudžeto pajamos arba kasmet vidutiniškai padidėdavo 0,3 procentiniais punktais daugiau.

9. Atlikus koreliacinę analizę išsiaiškinta, jog analizuojamu laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto pajamas ir išlaidas siejo tiesioginė priklausomybė. Padidėjus biudžeto pajamų santykiui su BVP nuo 19,1 procento (2001 metais) iki 23,1 procento (2005 metais), biudžeto išlaidų santykis su BVP padidėjo nuo 20,6 procentų (2001 metais) iki 23,9 procentų (2005 metais), t.y. 2,7 procentiniais punktais.

10. Vertinant biudžeto išlaidas reikia įvertinti tų išlaidų tikslumą, efektyvumą ir skaidrumą. Išlaidos, skirtos žemės ūkiui finansuoti priskiriamos prie labai abejotinų. Nacionalinio biudžeto išlaidos, tenkančios žemės ūkiui finansuoti, per analizuojamą laikotarpį išaugo beveik keturis kartus. Nuo 696,4 mln.Lt. 1997 metais iki 2590,9 mln.Lt. 2006 metais.

11. Atlikus koreliacinę analizę nustatyta atvirkštinė priklausomybė tarp žemės ūkiui skirtų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkio bendrosios produkcijos bendrajame vidaus produkte 1997 – 2006 metų laikotarpiu. Žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalis BVP didėjo, o žemės ūkio bendrosios produkcijos dalis BVP mažėjo. Išlaidos neefektyvios, nes šakos intensyvinimas, turėtų duoti didesnę ekonominę efektyvumą.

12. 1997 – 2006 metų laikotarpiu tarp žemės ūkiui skiriamų išlaidų dalies bendrajame vidaus produkte ir žemės ūkyje užimtų gyventojų dalies šalies užimtų gyventojų skaičiuje nustatyta atvirkštinė priklausomybė, kuomet vieno kintamojo reikšmių kitimas (išlaidų žemės ūkiui) – didėjimas, sąlygoja atvirkščią priklausomo kintamo reikšmių pokytį (žemės ūkyje užimtų gyventojų) – mažėjimą.

13. Žemės ūkio sektoriui, iš LR nacionalinio biudžeto, skiriamos lėšos nėra tikslingos, efektyvios ir pagrįstos. Žemės ūkyje užimtų gyventojų skaičius nuolatos mažėja (2006 metais jie sudarė 12 procentų šalies darbo jėgos), jie sukuria vis mažiau bendrojo vidaus produkto (2006 metais tik 6 procentus BVP), o žemės ūkiui skiriamų biudžeto asignavimų dalis vis didėja.

14. Analizuojamu 1997 – 2006 metų laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto išlaidos visuomet viršijo nacionalinio biudžeto pajamas. Taigi visuomet susidarydavo biudžeto deficitas. Lyginant 2006 metus su 1997 metais, biudžeto deficitas buvo daugiau nei 3 kartus didesnis. Biudžeto deficito priežastimis išskiriamas netobulus mokesčių administravimas, ekonominės krizės (Lietuvos ekonomiką paveikė 1998 metų Rusijos krizė), kurios stabdo ekonomikos augimą ir neleidžia surinkti planuojamų biudžeto pajamų, pernelyg didelės ir netikslingos biudžeto išlaidos.

15. Atlikus koreliacinę analizę, nustatyta biudžeto deficito ir valstybės skolos rodiklių priklausomybė. Esant deficitiniam biudžetui, valstybei tenka skolintis lėšų savo funkcijoms vykdyti, taip susiformuoja tiesioginė valstybės skola. Ji didėja tiek dėl daugelį metų užsitęsusio biudžeto deficito, tiek dėl kitų veiksnių.

PASIŪLYMAI:

1. Formuojant kiekvienų metų biudžetą, Vyriausybė turėtų iškelti tikslą, biudžetą sudaryti taip, kad nacionalinio biudžeto išlaidos neviršytų biudžeto pajamų arba būtų joms lygios. Visos papildomai gautos pajamos ir sutaupytos išlaidos turėtų būti skirtos skolos mažinimui. Metų bėgyje neturėtų būti perskirstomos papildomai gautos pajamos. Taip pat suplanuotas išlaidas metų bėgyje reikėtų vertinti ir ieškoti būdų, kaip jas būtų galima sumažinti.

2. Planuojant biudžetą reikėtų įvertinti tas ūkio sritis, kurioms iš LR nacionalinio biudžeto skiriamų išlaidų dalis yra per didelė, vertinant tų išlaidų teikiamą ekonominę

efektyvumą (pvz. žemės ūkis). Būtina sukurti išlaidų efektyvumo vertinimo sistema. Vertinant išlaidų ekonominį ir socialinį efektyvumą, būtų galima sumažinti biudžeto išlaidas, o tuo pačiu nacionalinio biudžeto deficitą ir valstybės skolą.

3. Nacionalinio biudžeto išlaidos pirmiausia turėtų būti skiriamos šalies ilgalaikių ekonominių ir socialinių tikslų įgyvendinimui.

4. Biudžetas turėtų būti sudaromas programiniu pagrindu. Tai leistų tiek šalies valdžiai, tiek visai visuomenei suprasti kam yra paskirstomos nacionalinio biudžeto pajamos, leistų jas kontroliuoti ir didinti jų efektyvumą. Tokiu būdu biudžeto lėšos būtų labiau taupomos, nes šiuo metu neįmanoma įvertinti kam konkrečiai biudžeto lėšos yra skiriamos.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280973&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2007-09-14
2. Analizė „Valstybės išlaidos – pasaulio patirtis ir Lietuvos praktika“. Lietuvos laisvosios rinkos institutas 2006 spalio // www.lrinka.lt/uploads/files/dir20/dir1/2_0.php; prisijungimo laikas: 2007-05-14
3. Aleknevičienė V. Finansai ir kreditas. Vilnius: Enciklopedija, 2005
4. Bendroji žemės ūkio produkcija veikusiomis kainomis // <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas: 2007-11-25
5. Biudžeto deficitai – Lietuvos ekonomikos narkotikas // http://neris.mii.lt/~ekonomika/Econlib/Kuodis_2004b.pdf; prisijungimo laikas: 2007-10-14
6. Buckuvienė O. Valstybės ir tarptautiniai finansai. Vilnius: Virtuali leidykla, 2005
7. Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija KTU, 2006
8. BVP gamybos, pajamų ir išlaidų metodais // <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1561>; prisijungimo laikas: 2007-09-10
9. Kodėl 2007 m. valstybės biudžetas turėtų būti subalansuotas. Lietuvos laisvosios rinkos institutas 2006-10-09// www.lrinka.lt/uploads/files/dir19/2_0.php; prisijungimo laikas: 2007-10-07
10. Nacionalinis biudžetas – pagal senas natas. Remigijus Šimašius, LLRI prezidentas 2006-10-11 // http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai/naujasis_biudzetas_pagal_senas_natas/3823; prisijungimo laikas: 2007-10-20
11. Levišauskaitė K., Rūškys Giedrius. Valstybės finansai. Kaunas: VDU, 2003
12. Lietuvos makroekonomikos pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema. Ona Gražina Rakauskienė ir Irena Makauskienė // <http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z7/1648-2603-2006-nr7-33.pdf>; prisijungimo laikas: 2007-10-07
13. Lietuvos mokesčių sistemos analizė // http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2005/Finansai/Gabaliene%20Asta.htm; prisijungimo laikas: 2007-10-10
14. Lietuvos nacionalinio biudžeto sudarymas – problemos ir galimi jų sprendimo būdai. Lietuvos laisvosios rinkos institutas 2006-11-21// www.lrinka.lt/uploads/files/dir19/12_0.php; prisijungimo laikas 2007-09-29
15. Lietuvos Respublikos 2006 metų valstybės biudžeto įvykdymas // www.finmin.lt/web/finmim/ataskaitos_2006/2006; prisijungimo laikas: 2007-10-15

16. Lietuvos statistikos metraštis 1998. Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. – Vilnius 1998
17. Lietuvos statistikos metraštis 2000. Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. – Vilnius, 2000
18. Lietuvos statistikos metraštis 2003. Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. – Vilnius, 2003
19. Lietuvos statistikos metraštis 2006. Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. – Vilnius, 2006
20. Lietuvos statistikos metraštis 2007.
http://www.stat.gov.lt/uploads/pdf/1_Lietuvos_statistikos_metrastis_2007.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-28
21. Lietuvos valstybės išlaidų masto ir struktūros lyginamieji vertinimai. Juozas Bivainis // www.tede.vgtu.lt/?page=1&nr=842 - 6k; prisijungimo laikas: 2007-05-14
22. Nedarbo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį // <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1320>; prisijungimo laikas: 2007-11-02
23. Rakauskienė G.O. Valstybės ekonominė politika. Mykolo Romerio universitetas. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2006
24. Ramanauskas, G. Valstybės išlaidų lyginamoji analizė // *Ekonomika*, Nr. 57, p.100
25. Snieška V, Baumilienė V. Makroekonomika. Kaunas: Technologija KTU, 2005
26. Valstybės išlaidas 2008 m. galima panaudoti skaidriau ir efektyviau 2007-05-16 // http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai/valstybes_islaidas_2008_m_galima_panaudoti_skaidriau_ir_efektyviau/4209; prisijungimo laikas: 2007-11-11
27. Valstybės išlaidų politika // <http://finansai.tripod.com/P8.htm>; prisijungimo laikas 2007-10-05
28. Valstybės skola 1999 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/Valstybes_skola_1999_m.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-02
29. Valstybės skola 2000 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/Valstybes_skola_2000_m.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-02
30. Valstybės skola 2001 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/Valstybes_skola_2001_m.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-02
31. Valstybės skola 2002 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/Valstybes_skola_2002_m.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-02
32. Valstybės skola 2004 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/Valstybes_skola_2004_m.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-02
33. Valstybės skola 2005 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/Valstybes_skola_2005_m.pdf; prisijungimo laikas: 2007-11-02

34. Valstybės skola 2006 // http://www.finmin.lt/finmin.lt/filai/leidiniai/filai/Valstybes_skola_2006_m.pdf;
prisijungimo laikas: 2007-11-02

SANTRAUKA

Darbo pavadinimas: „Lietuvos nacionalinio biudžeto ekonominis įvertinimas“

Pagrindinės sąvokos: nacionalinis biudžetas, pajamos, išlaidos, efektyvumas, biudžeto deficitas, valstybės skola.

Santraukos turinys: šiame darbe analizuojami Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų dydžio ir struktūros pokyčiai, jų kitimo dinamika. Įvardinami veiksniai, sąlygojantys šiuos pokyčius. Vertinamas nacionalinio biudžeto išlaidų efektyvumas. Nustatyta nacionalinio biudžeto deficito ir valstybės skolos priklausomybė.

Šio darbo tikslas, remiantis teorine ir empirine medžiaga išanalizuoti Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų vaidmenį valstybės valdymo procese, nustatyti jų efektyvumą.

Darbe išanalizuoti Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų dydžio ir struktūros pokyčiai, kitimo dinamika 1997 – 2006 metų laikotarpiu. Nustatyti LR nacionalinio biudžeto pajamų ir išlaidų ryšiai. Analizuojamu laikotarpiu, nacionalinio biudžeto pajamos didėjo, tačiau taip pat sparčiai didėjo ir nacionalinio biudžeto išlaidos. Nacionalinio biudžeto išlaidos, visu analizuojamu laikotarpiu viršijo nacionalinio biudžeto pajamas, dėl to, LR nacionalinis biudžetas 1997 – 2006 metų laikotarpiu buvo deficitinis. Nustatyta, kad didėjantis nacionalinio biudžeto deficitas, didina valstybės skolą.

Darbe vertinamos Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto išlaidos, skirtos žemės ūkiui finansuoti. Nustatomas jų efektyvumas ir tikslingumas.

Siekiant užsibrėžto tikslo buvo naudojami literatūros šaltinių analizės, palyginamosios analizės, grafinio vaizdavimo, statistinių duomenų analizės, struktūros, vidutinių ir santykinų dydžių skaičiavimo metodai, koreliacinės analizės metodai.

SUMMARY

Work title: Economic Evaluation of Lithuanian Republic National Budget.

Key word: National Budget, revenue, expenses, efficiency, budget deficit, state debt.

Introduction of summary: In this work is analysing revenue and expenses of Lithuanian Republic National Budget, their value and structure variations, dynamic of changes, discussing about factor, that cause this changes. In this work was estimated expenses efficiency of national budget. Estimated national budget deficit and state debt dependence.

Research aim of this work is analyse Lithuanian National Budget revenue and expenses part of government of state and estimate they efficiency by theoretical and empirical material.

In this work was analysed revenue and expenses of national budget value and structure variations, dynamic of changes in 1997 – 2006 years. In this work was an estimated revenue and expenses connection of Lithuanian Republic national budget. 1997 – 2006 years revenue of national budget was grow up, but expenses of national budget were growing up to. Expenses of national budget were bigger than revenue on analysing period, for this reason in 1997 – 2006 years Lithuanian national budget was deficit budget. We estimated national budget deficit and state debt dependence.

In this work we rated expenses of agriculture from Lithuanian Republic national budget. We establish efficiency and expediency of expenses of agriculture.

In pursuance study, this work is prepared, used literature analysis, compare analysis, graphic methods, statistical, structure, average and relative variables, correlation analysis methods.